

DOLGOZATOK

AZ ERDÉLYI MÚZEUM ÉREM- ÉS RÉGISÉGTÁRÁBÓL

ÚJ SOROZAT VI-VII. (XVI-XVII.) KÖTET

2011–2012

KOLOZSVÁR 2013

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület,
az Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány és a Pósta Béla Egyesület
közlönye

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 2013

Szerkeszti

Bajusz István, Benkő Elek, Emődi Tamás, Kovács András, László Attila

Szerkesztőségi titkár

Dobos Alpár, Molnár Zsolt, Orbán János

Szerkesztőség: 400101 Kolozsvár, Tipografiei utca 12/1. Tel.: 0264-590974
mail: ega@mail.dntcj.ro

BETHLEN GÁBOR
Alap

E szám megjelenését a Bethlen Gábor Alap támogatta

Felelős kiadó: Biró Annamária

ISBN 978-606-8178-68-4; ISSN 1842-5089

Készült a GLORIA nyomdában
Felelős vezető: Nagy Péter. Tel. 0264-431282

ROSKA MÁRTON

(Magyarköblös, 1880. június 15. – Budapest, 1961. július 16.)

2011-ben volt 50 éve, hogy 81 éves korában Budapesten elhunyt az erdélyi magyar régészeti iskola kiemelkedő személyisége, Roska Márton.

Posta Béla, a „Mester” (ahogy Ő emlegette) tanítványa volt, és jó megérzéssel jegyezte meg: ezt az utókor „mint Posta Béla-korszakot fogja nyilvántartani és megörökíteni”. És valóban így van!

Az erdélyi magyar régészethozottak voltak kiemelkedő személyiségei, akiket kikerülni nem lehet. Ilyen volt Roska Márton is. Az aki Erdély régészetével foglalkozik, az őskortól az Árpád-korig, de akár néprajzzal is, nevével találkozni fog.

Végigjárta az erdélyi magyar régészek „Golgotá”-ját: tisztelték, üldözték, megalázták. Nem adatott meg neki az, hogy ott térjen végső nyugalomra, ahol igazán otthon érezte magát és ahol „köz munkás”-nak tartotta önmagát: Erdélyben, Kolozsvárott.

És most szóljon hozzánk Roska Márton néhány olyan gondolattal, amikre érdemes odafigyelni:

„(...) Egykori tanítványa a Mester [Posta Béla] nyomdokain kíván és köteles is haladni, mert ez vezet a célhoz, amelyet Ő tűzött ki: tanítványok nevelése, Erdély földjének a múlt emlékei felszínre hozatala érdekében való megvallatása, ezeknek az emlékeknek a közönség és szakemberek részére való hozzáférhetővé tétele, mert csak így bizonyosodunk meg arról, hogy ez az ország rész a Kelet és Nyugat mezsgyéjén milyen fontos tényezője volt az egyetemes emberi művelődésnek és a különböző irányokból jött kulturális hatások egy nevezőre hozásának.”

„Nyomatékosan arra kell figyelmeztetnem munkatársaimat, hogy (...) ne befolyásoltassák magukat sem érzelmi momentumoktól, sem politikai szempontoktól, mert ezzel veszélyeztetik munkásságunk komolyságát, csökkentik eredményeik tudományos értékét és sok időre megbénítják az egyes kérdésekkel szigorúan tudományosan foglalkozók munkáját. A hamisítások, az elfogultan, vagy rosszul felvett megfigyelések szappanbuborékok, melyeken egy másodpercig megakad a szemünk, de az igaz és pontosan megfigyelt tények erején megsemmisülnek. (...)

A végszó kimondásában el kell némulniuk az érzelmi és politikai momentumoknak, ott a színigazság kerül mérlegre.”

Életművének értékelésével még mindig adósok vagyunk!

BAJUSZ ISTVÁN

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Németi János

- Az Érmellék ősrégészeti, császár- és árpádkori kutatásának története dr. Roska Márton és dr. Andrassy Ernő barátságának tükrében7
 Archaeological investigations of the Érmellék in the mirror of the friendship of dr. Roska Márton and dr. Andrassy Ernő and their collective activity25

Gáll Erwin

- Roska Márton és az erdélyi régészet (tegnap és ma). Kritikai megjegyzések az erdélyi örmény-magyar tudós kora középkori tanulmányaihoz27
 Márton Roska and the Transylvanian archaeology: yesterday and today. Critical notes to the Armenian-Hungarian scientist's studies on the early Middle Ages56

Vass Lóránt

- Egy Porolissumról (Mojgrád/Moigrad, Szilágy megye) származó Venus-ábrázolású csontguzsaly59
 A bone distaff depicting Venus from Porolissum (Moigrad, Sălaj County, Romania)68

Csiky Gergely

- Az avar közelharci fegyverek története. Funkcionális megközelítés.....71
 A history of the Avar-Age close-combat weapons. A functional approach90

Dobos Alpár

- Gepidák vagy avarok? Az erdélyi kora avar kori soros temetők kutatásának kérdéseiről.....93
 Gepids or Avars? Problems related to the research of the row-grave cemeteries from the Early Avar Period in Transylvania.....116

Szabados György

- Egy steppe-állam Európa közepén: Magyar Nagyfejedelemség119
 A steppe-state in Central Europe: The Hungarian Great Principality148

Prohászka Péter

- Egy államalapítás kori bizánci *solidus*lelet Székelyudvarhely környékéről.....151
 Ein byzantinischer *Solidus*fund der ungarischen Staatsgründung aus der Umgebung von Székelyudvarhely160

Botár István

- Középkori kápolnák Csíkban161
 Medieval chapels in Csík172

Tari Edit

- Az erdélyi középkori kő keresztelőmedencék kutatása (I.).....173
 Research of the Medieval baptismal fonts in Transylvania (I.).....189

Lángi József

- Szent László ábrázolásairól191
 On the representations of St. Ladislaus208

Kovács András

Középkori erdélyi zarándokok	209
Pilgrims from Medieval Transylvania.....	215

Halmos Balázs – Marótyz Katalin – Nagy Gergely Domonkos

A gyulafehérvári székesegyház déli tornya.....	217
The southern tower of the Roman Catholic cathedral in Gyulafehérvár (Alba Iulia)	239

T. Horváth Iringó

Az erdővidéki református gyülekezetek 17–18. századi textíliái	241
Textiles dating from the 17 th –18 th century at the reformed deanery of Erdővidék	264

Orbán János

„Mert Könyvet lehetne arról írni sokat ...tsak a' míg épített 6lly' fényes Házakat". Wesselényi Kata marosvásárhelyi házáról	265
„Man könnte darüber viele Bücher schreiben ... als sie so prächtige Häuser bauen ließ". Über das Haus von Katalina de Wesselényi aus Marosvásárhely (Târgu Mureş, Neumarkt am Mieresch)	286

Feketics Erika

Doktor Mátyus István portréja – a restaurátor szemével.....	287
Das Porträt von Doktor Mátyus István – durch die Augen der Restaurator	292

Gy. Dávid Gyula

Az építész Bánffy Miklós (rajzok, tervek, épületek).....	295
The architect Bánffy Miklós (drawings, plans, buildings)	303

KÖNYVISMERTETŐK

Cătălin Pavel: Describing and Interpreting the Past. European and American Approaches to the Written Record of Excavation, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2010, 261 oldal, 100 tábla. ISBN 978-973-737-881-1 (Urák Malvinka).....	305
--	-----

Szabados György: Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól, Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2011, 416 oldal. ISBN 9789630820837 (H6gyes Mihály Huba).....	307
--	-----

<i>R6vidítések</i>	313
--------------------------	-----

<i>Szerz6ink</i>	317
------------------------	-----

ROSKA MÁRTON ÉS AZ ERDÉLYI RÉGÉSZET
(TEGNAP ÉS MA)
KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK AZ ERDÉLYI ÖRMÉNY-MAGYAR
TUDÓS KORA KÖZÉPKORI TANULMÁNYAIHOZ*

GÁLL ERWIN

Mottó:

„A bálványokhoz nem szabad nyúlni:
kezünkön marad az aranyozás.”

Gustave Flaubert: Bovaryné

A dolgozatunk több kérdés tárgyalása révén próbálja elemezni Roska Márton különböző felfogását, elképzelését, tudományos pozícióját, kezdődően Erdély fogalmáról, egészen az etnicitás kérdésköréig. Ugyanakkor szomorúan észrevételezhetjük, hogy az erdélyi és romániai régészeti interpretációk olyan kérdéskörben, mint az etnicitás, alig változtak az utóbbi 100 évben.

Kulcsszavak: Roska Márton, kora középkor, kutatástörténet, Erdély, etnikum, germánok, avarok, lovas temetkezés

Indoklás

Roska Márton 100 éve tárta fel a vajdahunyadi Árpád-kori temetőt, amellyel gyakorlatilag elindult a 11. századi ispáni központok temetőinek kutatása. 100 év után az erdélyi kora középkori temetők kutatása (ahogyan az egész korszak régészeti kutatása) lehangoló: egyetlen központ temetője sem lett teljesen feltárva, a feltárt, de közöletlen temetők egész sora ismert, a kiegészítő elemzések a megjelent temetőközlésekben alig vannak jelen, elméleti-módszertani szempontból pedig a tanulmányok sok esetben közelebb vannak a 19. századi trójai hősökhöz, mint a 21. századi sokrétű multidiszciplináris jellegű kutatásokhoz. Roska írásaiban fellelhető és általunk legfontosabb észrevételeinek tartott kritikai elemzése gyakorlatilag a régészetünk kritikája is, ugyanis Roska Márton tevékenysége óta számos kérdésben alig történt előrelépés. A legjobb példa erre éppen a közelmúltban közölt baráthelyi temető,¹ amely bármennyire módszeresen lett feldolgozva, más elemzések hiánya, a csontanyag eltűnése miatt gyakorlatilag csak annyi és olyan jellegű következtetéseket engedett meg Radu Harhoiunak,² mint majdnem 100 évvel ezelőtt Kovács Istvánnak a mezőbándi temető közlése kapcsán.³

*Kutatásainkat a POSDRU 89/1.5/S/61104 projektszám alatt a Területi Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Program 2007–2013 és az Európai Szociális Alap támogatása segítette/This work was possible with the financial support of the Sectoral Operational Programme for Human Resources Development 2007–2013, co-financed by the European Social Fund, under the project number POSDRU 89/1.5/S/61104. Szeretnénk megköszönni Prohászka Péternek, a tanulmány lektorának, valamint Csiky Gergelynek nagyon hasznos tanácsait.

¹ BÁRZU 2010.

² HARHOIU 2010, 149–159.

³ KOVÁCS 1913, 265–429.

Bevezetés

Az erdélyi régészet legsokrétúbb személyisége és tevékenysége az utóbbi időben egyre jobban előtérbe kerül, mondhatni reneszánszát kezdi élni, az elmúlt években több tanulmány jelent meg vagy vár megjelenésre angol, magyar és román nyelven.⁴ Roska Márton neve és tevékenysége természetesen összeolvad a 20. század elején megalakított, illetve újraalakított Pósta Béla-féle kolozsvári régészeti iskolával, amelynek növendékeként, majd tanáraként egyik legfontosabb képviselőjévé, sőt jelképévé vált.⁵ Életpályája, illetve szakmai karrierje szorosan összefonódik a néhai Osztrák–Magyar Monarchiával,⁶ a forradalmak korának vagy inkább a forradalmi ámokfutásnak nevezhető korszakkal,⁷ a Román Királysággal (1920–1936),⁸ a trianoni, Horthy nevével fémjelzett Magyarországgal (1937–1944), majd az oroszok által „felszabadított” moszkovita-kommunista Magyarországgal.⁹ Ezek a majdnem bábeli zürzavarra emlékeztető politikai és társadalmi változások, felfordulások természetesen meghatározták Roska személyének fejlődését, gondolkodásmódját, nem is beszélve a szakmai lehetőségeiről.

Nem árulnánk el sokat, ha azzal kezdenénk, hogy Roska életében sorsfordítónak mindenképpen a Magyar Királyság trianoni kivégzése bizonyult. A trianoni diktátum meghatározta nemcsak életútját, hanem történelemszemléletét is, ehhez pedig „jótékonyan” hozzájárult 1919-es letartóztatása.¹⁰ Az 1920 utáni Roska régészeti írásai olyan szellemben készültek (ha ez konkrétan nem is követhető a műveiben), amely közel állt a magyar történelemtudomány egyik legnagyobb egyénisége, Szekfű Gyula által fémjelzett két világháború közötti történelemszemlélethez. Itt természetesen a kor legnagyobb magyar történészének 1920-as és 1934-es művére gondolhatunk, amelyek libera-

⁴ VINCZE 2005, 7–15; GÁLL 2010, 286–305; GÁLL 2012 (s. a.).

⁵ Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolájáról lásd BUDAY 1925, 5–16; BANNER 1963, 17–28; CSORBA 1969–1970 (1971), 117–146; FERENCZI 1999, 56–63; VINCZE 2002, 25–44; VINCZE 2003, 640–657; VINCZE 2004, 58–73; LANGÓ 2007, 99–103.

⁶ Az Osztrák–Magyar Monarchia történetével, fejlődésével és összeomlásával kapcsolatban például lásd SZEKFI 1920; SZEKFI 1934; GRATZ 1934; FEJTŐ 1988; DEÁK 2000, 59–80; HELCZMANOVSKI 1979, 27–79; NYÍRI 1980; RAFFAY 1990; EDDIE 2004, 202–218; SOMOGYI 2007, 109–122; RAFFAY 2012. Azzal a jelenkori magyar történészi véleménnyel nem tudunk egyetérteni, miszerint a magyar politika nem volt eléggé engedékeny a nemzetiségekkel szemben. Az adott korszakban, mondhatni a világon, nemzetiségi jogok tekintetében a legliberálisabb, összehasonlítva más államokkal (a cári Oroszország, Franciaország, Spanyolország stb.), éppen az Osztrák–Magyar Monarchia volt. Lényeges, ugyanakkor furcsa, amit nem hangoztat a történettudomány, hogy a történelemben először 1868-ban a magyar parlament szavazza meg a *nemzetiségi* avagy a *kisebbségi státust*. A Monarchia gyakorlati polikulturális jellegét semmi nem jellemzi jobban Ernst Mach szavainál: „...az utcablák rendszeren az orientációt szolgálják. Hogy dezorientációra is használhatók, az ellenfél bosszantására, ezt kellett a vándornak tapasztalnia egy szép napon, midőn egyetlen utcában cseh, német, francia, orosz, török és görög utcablákat pillantott meg.” NYÍRI 1980, 88–89. A romániai szakirodalomban, talán első pozitív megítélése a Monarchiának: NEUMANN 2001, 68–102. A Monarchia későbbi, történeti szempontból is érezhető pozitív hatásáról Neumanntól e szavak idézhetőek: „...*Aceasta a avut loc nu într-unul din centrele din vestul țării, la Timișoara, unde minimele repere democratice au fost întreținute de o populație cu identități culturale și religioase multiple, moștenind ceva din reflexele mentale ale metropolelor cosmopolite imperiale de altădată.*” NEUMANN 2001, 127. A dualizmus korának történetírásáról: GYURGYÁK 2007; ERŐS 2011, 12–22.

⁷ A mai napig a véleményünk szerint a legjobb elemzést a Károlyi Mihály, Jászi Oszkár, Linder Béla, illetve Kun Béla nevével fémjelzett korszakról, valamint a trianoni békeszerződésről lásd GRATZ 1935; MÁLYUSZ 2005. Hasonlóan részletes elemzése a trianoni fiaskónak: ROMSICS 2003.

⁸ A két világháború közötti román történelemre vonatkozó irodalomból talán a legfontosabb: VOLOVITCH 1991; HITCHINS 1994; BOIA 1997; LAVASTINE 1998; LIVEZEANU 1998; NEUMANN 2001, 103–120; ZUB 2005; BOIA 2005. Román nacionál-kommunista szemzőgöböl és szellemben: SCURTU é. n.; SCURTU 2002.

⁹ 1956-os Mindszenty melletti kiállása is jól tükrözi Roska értékrendjét. E korszakra lásd ROMSICS 2010 (részletes irodalommal). Fodor István elbeszélése alapján, 1957 után a nyugdíjától megfosztott Roskát a kollégák adakozásból tartották el. Talán nem legenda az sem, hogy a mai Széll Kálmán téren (a kommunista idöktöl kezdöddően egészen 2010-ig Moszkva tér) az 50-es évek végén kéregetésből próbált megélni.

¹⁰ Kolozsvárt a román csapatok 1919 karácsonyán foglalják el, utána történt Roska Márton letartóztatása. Lásd VINCZE 2005, 7–8.

lizmusellenessége és az októberi forradalmi átokfutásról leírt jogos kritikája meghatározta a két világháború közötti korszak történeti felfogását.¹¹ Szekfű Gyula történeti felfogása, ellentétben a dunai népek konföderációjának délibábos elméletével, a Ranke–Meinecke által képviselt „*Primat der Aussenpolitik*”-féle felfogáshoz állt nagyon közel.¹²

Roska elkötelezettségét vagy legalábbis szimpátiáját a német kultúrrégióhoz, illetve a német szellemiséghez konkrétan nem tudjuk bizonyítani. Azonban figyelemfelkeltő, hogy az 1934-es Germániában megjelenő cikkében a *Martin von Roska* nevet használja.¹³ Természetesen nem meglepő ez a jelenség, több ok miatt: egyrészt a monarchiabeli neveltetésével állhat kapcsolatban, másrészt a történelem cinikus konfrontációs evolúciójának is köszönhető: Nagy-Romániában számos személyi és tudományos problémába ütközött a két világháború között. Ezzel kapcsolatban szükséges megemlítenünk a két világháború közötti román nacionalizmus egyik teoretikusával,¹⁴ Vasile Pârvannal való nagyon rossz kapcsolatát (ez több alkalommal Romániából való távozásra szólította fel¹⁵), illetve a '30-as években a szélsőséges román egyetemi tanárok támadásait, amelyek következménye volt az 1936-os egyetemi eltávolítása és letartóztatása, illetve Magyarországra való emigrálása.¹⁶

Egy próbálkozás: Roska kora középkori tanulmányainak rendszerezése

Roska Márton műveinek elemzése során szükségesnek tartjuk leszögezni, hogy együtt fejlődik e korszakokra vonatkozó ásatásaival és a korabeli feltárásokkal,¹⁷ megfigyelései a feltárt leletanyag merev történeti interpretációjától (lásd a várfalvi temetőt közlő és elemző cikk második része) lassan elmozdul a régészeti megfigyelések és elemzések felé. Szükséges kihangsúlyozni, hogy ebben a tekintetben a Pósta-féle iskola gyakorlatias képzése kimagasló és egyedülálló az egész 19. század végi – 20. század elejei magyar régészetben, ellentétben a korszak nagyjaival, akik nagyobb részben az amatőrök ásatásaira támaszkodtak/támaszkodhattak. Ezen adatok alapján talán azt is szükséges rögzítenünk, hogy a Pósta-féle iskola csakis a politikai helyzet alakulása miatt nem vált Kelet-Közép-Európa legfontosabb régészeti iskolájává.¹⁸

¹¹ SZEKFŰ 1920; SZEKFŰ 1934; ERŐS 2009, 7–27.

¹² ERŐS 2009, 7–27.

¹³ Hasonlóképpen a *Martin von Roska* nevet használja a *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* című, általa szerkesztett folyóiratban is.

¹⁴ „*Naționalismul nu e țința supremă a spiritualizării, ci a materialului brut, care are a fi înnobilit prin gândirea general-umană, astfel încât creațiunile lui să devină pretutindeni și etern valabile. Ești național în orice creațiune a culturii superioare nu conștient, voit, ci inconștient, fatal. Dar întocmai cum nu vrei, ci ești, fără voia ta, în opera de artă, liric or epic, tot așa ești, fără să vrei, național în sufletul tău.*” PÂRVAN 1997, 19. A nacionalizmus bírálatát, a nemzeti államok jövőtlenségét, mely szerint a népek börtönét valójában ezek jelentik, globalista szemszögből, lásd VINCENT 2002, 48.

¹⁵ „*E deci o greșeală în scrisoarea d-voastre a crede că puteți trata cu mine de la egal la egal, pe bază de răspunderi egale. D-voastră sînteți unul din mulții colaboratori ai Institutului național român de arheologie, încredințat conducerii mele. Dacă d-voastră veți pleca în Ungaria, va pleca nu 1:2 din arheologia Regatului Român, ci o parte mai mică la înlocuirea căreia noi lucrăm aici din plin prin creșterea de tineri cercetători serioși în preistorie întii cu studii în țară, iar apoi perfecționari în străinătate...*” („Tehát az Ön levelében hiba az, hogy úgy gondolja, hogy velem egyenlően tárgyalhat, egyenlő felelősség alapján. Ön a sokadik munkatársa a vezetésem alatt álló román nemzeti régészeti intézetnek. Ha Ön Magyarországra távozna, nem a román régészet 1:2-e távozna Romániából, hanem egy jóval kisebb része, amelynek kicserélésén [sic!] teljes ütemben dolgozunk fiatal, komoly őskori kutatók kiképzésével, amelyeket először itthon, majd később külföldön képezünk ki...”) – PÂRVAN 1983, 275; ANGHELINU 2003, 127, 397. jegyzet.

¹⁶ Részletesen lásd GÁLL 2010, 289; GÁLL 2012 (s. a.).

¹⁷ Itt elsősorban kollégája és jóbarátja, Kovács István Marosszentanna és Mezöbánd kutatástörténeti ásatásaira utalok.

¹⁸ Mint köztudott, a kolozsvári régészeti iskolát 1920-ban felszámolták. Azon nemzetközi kutatási projektek (pl. a Mezopotámiai Intézet létrehozása), amelyeket Pósta Béla próbált létrehozni, sajnálatosan csak tervek maradtak, de úgyszólván fogalmazhatunk, hogy a történelem áldozatai lettek. VINCZE 2003, 640–657. A Pósta-iskola jelentőségéről, a román tudomány tükrén lásd HARHOIU 2004b, 159–161.

A különböző „népvándorlás” korszakaira vonatkozó tanulmányai (germán, avar, honfoglalás és kora Árpád-kor) szoros kapcsolatban álltak a régészeti ásatásaival: 1911-ben feltárja Vajdahunyad, 1912-ben pedig Várfalva és Marosgombás 10. illetve 11. századi temetőrészeit. 1913-ban Marosgombás avar sírjait, majd 1914-ben a marosveresmarti avar kori gepida (?) temetőrészletet kutatja. 1923–1924-ben Biharon, illetve 1930-ban Gyulavarsándon ásott.¹⁹ A magyarpécskai telep, illetve templom körüli temető ásatásának egyelőre nem ismert minden egyes eleme.

A Roska Márton tanulmányaiban említett minden egyes pontra nem tudunk kitérni, ezek közül csak az erdélyi magyar régész legfontosabb megállapításaival foglalkozunk.

A terepkutatásaitól, ásatásaitól függően, illetve ezekkel szoros kapcsolatban, a kora középkorra vonatkozatható régészeti elemzéseit, tanulmányait – ezeknek fő jellegzetességéből kiindulva – három korszakra osztottuk:²⁰

1911–1914	a <i>monografikus tanulmányok</i> , ugyanakkor a <i>historizálás</i> korszaka
1927–1936	a <i>szintézisek</i> korszaka
1941–1944	az anyagi kultúra egyes elemeinek vizsgálata

I. táblázat

Természetesen a tanulmányai jellegzetességeinek e három korszakra való osztása technikai jellegű, elnevezésük pedig műfogalom avagy *terminus technicus*, hiszen ezzel csak jelezni szeretnénk volna az adott, általunk kijelölt korszak tanulmányainak fő jellegzetességeit. Nem arról van szó, hogy például „a szintézisek korszakának”²¹ nevezett időszakban Roska neve csak összegző tanulmányokhoz köthető, hanem arról, hogy ezen időszak tevékenységének legfontosabb eredményei e szintézisek (1927, 1936). Az általunk „historizálás korszakának” nevezett fogalom sem teljesen fedi a valóságot: először a honfoglalás és kora Árpád-kori magyar régészetben Roska Mártonnak a várfalvai és a vajdahunyadi temetőt közlő monografikus tanulmányaiban jól megfigyelhető a sírok leírása után a régészeti értékelés nagyon részletes kidolgozása, amely mennyiségben egyenlő a temetkezések leírásával.²² Ugyanakkor azt a tényt sem szabad elhallgatnunk, hogy 1932-ben a *Germania* rangos folyóiratában közölt marosveresmarti temetőrészletről, talán objektív okok miatt (?), nem készített a tőle várt vagy éppen várható átfogó interpretációs elemzést.²³

Ha az általunk elkülönített két, első és második korszak tanulmányai között (megfigyelhetően a honfoglalás és kora Árpád-kor dominált²⁴), az elemzések jellegéből is adódóan, eléggé konkrétan tudunk követni különböző kapcsolódási pontokat, a harmadik korszakban (1940–1944) írt tanulmányainak jellege, és sok esetben felfogása is, radikálisan különbözik e két, általunk elkülönített korszak

¹⁹ Roska Márton 1910–1919, illetve 1920–1930 közötti, a paleolitikumtól kezdődően a középkorig bezárólag minden korszakra vonatkozó ásatásainak táblázatos listáját, e korszakokra vonatkozó rendszerezését, Vincze Zoltán kutatásaira támaszkodva, lásd GÁLL 2010, 1–2. táblázat.

²⁰ Szeretnénk hangsúlyozni, hogy e „korszakok” csak a népvándorlás, honfoglalás és kora Árpád-kori tanulmányaira vonatkoznak/vonatkozhatnak.

²¹ A szintézisek mellett a nevéhez kapcsolódik az 1930-as érmihályfalvi és az 1934-es marosveresmarti temetők közlése is: ROSKA 1930, 229–233; ROSKA 1934, 123–130.

²² ROSKA 1913, 166–198; ROSKA 1914, 125–167, 168–187.

²³ Roska *Germaniában* megjelent cikkével ellentétben Kovács István már a maroszentannai és mezőbándi temetők esetében, majdnem két évtizeddel a Roska *Germaniában* megjelent cikke előtt, egybefogta az anyagközlést a széles körű régészeti interpretációval. Kovács e két tanulmányában olyan magasra helyezte a mércét, hogy ezt például a honfoglalás kori régészetben csak 1931-ben tudta követni Fettich Nándor a kenézlői II. számú temető közlésekor: FETTICH 1931, 48–112.

²⁴ ROSKA 1913, 166–198; ROSKA 1914, 125–167, 168–187; ROSKA 1927, 132–138; ROSKA 1930, 229–233; ROSKA 1934, 123–130.

tanulmányaitól. A második világháború alatt főleg a 10. századra keltezhető anyagi kultúra különböző elemeinek (övveret, trapéz alakú kengyel, kardhüvely) széles körű elemzése során jól kitapintható a két világháború közötti időszak legismertebb honfoglalás kori kutató egyénisége, Fettich Nándor által képviselt régészeti kutatási irány követése,²⁵ és talán nem véletlen, hogy ebben a korszakban, az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatójaként is, nem volt éppen a legideálisabb kapcsolata László Gyulával.²⁶

Roska tanulmányai fő témáinak értékelése

A tanulmányaiban a következő jelentősebb kérdésköröket elemezte, illetve ezeknek a tárgyalására térünk ki:

A. „Erdély”²⁷ fogalmának értelmezése. „Kulturális diszkontinuitás” versus „településtörténeti kontinuitás”

Már az 1936-os szintézis, *Erdély és a népvándorlások kora* című fejezet egyetlen mondatában rátapint egy olyan problematikus kérdésre, amelyet nagyon komplex módon néhány éve Sebastian Brather elemzett,²⁸ de amelyet a román régészet meghatározó vezetői, illetve kisebb-nagyobb hatású kutatók a mai napig nem ismernek el:²⁹ az őskortól kezdődően az Erdélyi-medence területén a folyamatos *kulturális diszkontinuitások* sorozatát követhetjük. Természetesen a kulturális diszkontinuitás nem feltétlenül szükségszerűen jelent egyet az etnikai-népességi diszkontinuitással (a régészeti kép nagyon árnyalható ezen századok esetében, elsősorban a kulturális diszkontinuitások egész sorozatát követhetjük),³⁰ azonban lényeges, és amit nem hangsúlyoztak eddig a régészetünkben, valószínűleg a szociológiai és szociálpszichológiai eredményektől való elzárkózás miatt is, a kultúraváltás az adott népesség kultúrjelleget lényegesen módosítja/módosíthatja. Természetesen a kultúrjellegek kialakulását, a korához hasonlóan, Roska egységes jelenségként képzelte el, azonban sokkal súlyosabb, hogy például a romániai régészetben ez a tendencia azóta sem változott sokat. Például a római uralom többféle identitást hoz létre, nem egységes dáciai római identitást, amely a dák-római kontinuitás-tant uralja, következésképpen ezért is idejémtúlt a dák-római kultúridentitásról, illetve nyelvi folyamatoságról beszélni.³¹ A római provinciákban általában háromféle csoportidentitással számolhatunk (birodalmi, provinciális és municipális), amelyek jelentősége legkülönbözőbb és legváltozatosabb

²⁵ Fettich Nándor tevékenységének kutatástörténeti jelentőségéről lásd PÁRDUCZ 1972, 113–114; ILON 2001a, 399–402; TÓTH 2001, 413–420; KISS 2001, 421–451; MESTERHÁZY 2001, 452–458; HOPPÁL 2001, 459–473; ILON 2001b, 474–485; LANGÓ 2007, 104–110; TÂNASE 2010, 29–30; SPÂNU 2012, 21–24.

²⁶ Roska egy leveléből mindez kiderül: „...ez az ásatás voltaképpen a vezetésem alatt álló múzeum ásatása, amelyhez az anyagi segítséget a Tudományos Intézet volt szíves adni és amelynek vezetését László tanár úr volt szíves vállalni, de önagsága... (olvashatatlan) előtt inkább gyakornokom, Pállfy Antal fogatosította azokat... az ásatások rendjén egy ízben, mintha mi sem történt volna, beküldött nekem egy névjegyet, amelyben hízelkedve hivatkozik nagy tapasztalatomra s kér, hogy a kiemelkedő sírhoz menjek ki, adjak neki tanácsokat stb., kérésének nem tehettem eleget, mert nem adhattam fel elvi álláspontomat”. E mondatból eléggé egyértelműen leszűrhető a Lászlóval való nem éppen ideális emberi és szakmai viszony.

²⁷ Erdély fogalma alatt, helyesen, az Erdélyi-medence értendő.

²⁸ BRATHER 2004.

²⁹ Példa erre: I. R. 2001; I. R. 2010; MADGEARU 2011.

³⁰ BRATHER 2004.

³¹ A dák-római kontinuitást vallók talán legfontosabb közleményei: DAICOVICIU 1968, 261–272; PÂRVAN 1974; PROTASE 1990–1993, 259–268; PROTASE 1994, 41–70; BABEŞ 1994, 117–144. A dák-római kontinuitást elutasító talán legfontosabb munkák az utolsó évtizedekből: BÓNA 1988, 107–194; TÓTH 1988, 46–106; SCHRAMM 1997; KRAMER 1999/2000, 105–163; STROBEL 2005–2007, 61–166. Alföldi András idevonatkozó hatalmas munkásságának irodalomjegyzékét Visy Zsolt közli: VISY 2012, 234, 2. jegyzet. A dák-római kontinuitásról szóló tézisek kitűnő összefoglalója, kutatástörténeti vázlattal (ide vonatkozóan például Alföldi András, Karl Strobel alkotásainak áttekintése, azonban kifejtve Gottfried Schramm munkásságát), illetve ezek kritikája: VISY 2012, 233–255.

körülmények függvénye.³² Szükséges kiemelnünk azt a tényt is, hogy Dácia esetében a provinciális csoportidentitás csakis a hódítás után jött/jöhetett létre, hiszen a dák elit a rómaiak elleni háborúban elvérzett, következésképpen nem adhatta át a következő generációknak a specifikus lokál-identitását.³³ A római uralom vége pedig egyértelműen a birodalmi és a municipális identitások végét is jelenti egyben, kérdés az marad, hogy beszélhetünk-e 271 után, és hogyan, jellegzetes dáciai provinciális identitásról, illetve ez a dáciai, akkor már hármassal azonosított (etnikai identitás szempontjából) homogén. Az istenségek változatos száma és eredete (görög-római, kelta, keleti, dunai) egy nagyon heterogén mentalitású és kevert népességre enged következtetni. Tehát: hiba lenne *homogén identitástudatról* beszélni a provincia működése alatt, éppen ezért egy egységes „római” (posztrómai) identitás fennmaradása ebből a szempontból is történeti lehetetlenség.³⁴ Jól látni, a régészeti források alapján is, hogy a rendelkezésünkre álló leletanyag a sokszínűséget támogatja, tehát a temetkezési szokások és az anyagi kultúra alapján több mint veszélyes lenne egyetlen etnokulturális csoport megnyilvánulási formájáról beszélni a néhai Dácia területén.³⁵ Szükséges feltennünk tehát azt a kérdést, amelyre konkrét választ nem találunk a dák-római kontinuitást valló kutatók dolgozataiban: milyen centrifugális erők, manipuláló elitcsoportok hozhatták létre a provincia megomlása és felhagyása után a jellegzetes posztrómai identitást [sic!] (ha már a provincia működése alatt nem beszélhetünk ilyesmiről), amely egyenesen vezetett a proto-román, majd a román identitáshoz?³⁶ Nyugodtan leszögezhető: ez a 18–19. századi nacionalizmus öröksége a román történeti hagyományban.³⁷

De mi is ez az örökség? A dák-római kontinuitás tana valójában egy 19. századi tudományos módszertani hiba eredménye: mint általában bármelyik eredetben a 19. században (pl. finnugor kérdés), természetesen politikai indítékokból (is) táplálkozott (ebben az esetben a *vlach* vagy a későbbi román népesség elsőbbsége Erdélyben).³⁸ A módszertani hiba abban rejlik, hogy a nyelvet magával a néppel azonosították, illetve mindkét jelenséget biológiai, statikus képződményként képzelték el és írták le. Ezen amatőr tan (talán nem tévedünk sokat, ha az elmélet gyökereit a reneszánsz korában élő Bonfinihez kapcsoljuk) kifejlesztett változata egyértelműen a herderiánus nacionalizmus, az ún.

³² NICULESCU 2009, 205–206.

³³ ASSMAN 1992. Szeretnénk megköszönni Daniel Spânu baráti tanácsait, aki felhívta e műre figyelmünket.

³⁴ C. E. 2012.

³⁵ E sokszínűségre engednek következtetni olyan leletek is, mint például a napocai Petőfi utcában feltárt temetkezések. BENEÁ–HICA 2004, 221–237. Több mint másfél évtizede publikált dolgozatában Alexandru Diaconescu a római struktúrák dáciai „túlélését” próbálta bizonyítani. Dolgozatának az első problémája, hogy maga az időrendi bizonyítékai nem eléggé egyértelműek, hiszen ahogyan elismerte egy mondatában, e státust jelző fibulákat, gyűrűket a provincia fennállása alatt (is) viseltek, következésképpen a néhány fibula és gyűrű alapján több, mint veszélyes ilyen horderejű kérdésben, mint politikai-struktúrák kontinuitása állást foglalni. Ugyanakkor az anyagi kultúra elemeit „etnikum” jelzőként használni hasonlóképpen hibás, hiszen ezen tárgyak, akár szimbólumként, akár másképpen bekerültek a római világon kívüli népek társadalmi etikettjébe. Diaconescu logikai eszmefuttatása, annak ellenére, hogy modernebb és logikusabb szemléletvilágot tükröz kortársainál, sajnálatosan a tipikus vegyes érvelés kategóriába tartozik, ugyanis össze akar kötni egy britanniai írott forrást teljesen bizonytalanul keltezhető és régészeti kontextus nélküli fibulával. DIACONESCU 1996, 83–101, 102–108: 1–14. kép.

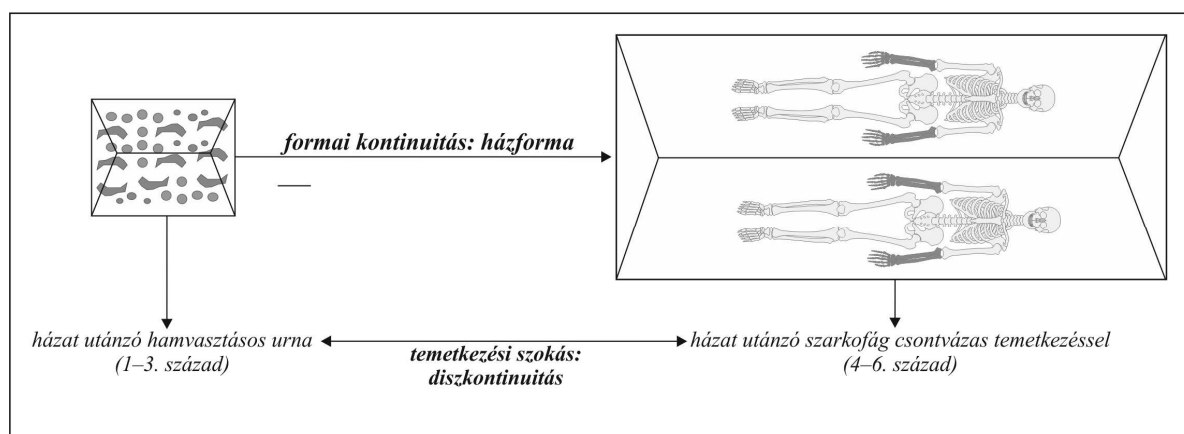
³⁶ Valójában kérdéses a „román” identitástudat pontos kialakulása/kialakítása, hiszen etnikum jelzőként a 19. század második felénél hamarabb nem beszélhetünk erről, vagyis ahistorizmus a 8–19. század között román etnikumról beszélni, ahogyan nem egyértelmű a vlach és a moldován, muntyán közé tett egyenlőségjel sem. A muntyán és a moldován középkori entitás létrejöttében ugyanis egyértelműen részt vettek az Erdélyből érkező magyarok és szászok, valamint a jogosan feltételezett kun elit rétegek. Hasonló szociológiai folyamatok történtek például a 10–11. századi Kárpát-medencében is. Ebből a szempontból lásd például BÁLINT 2005, 37–56.

³⁷ Például idézhetőek ebből a szempontból Petru Maior szavai is: „*De bună seamă că neamul unguresc, chiar de pe vremea sosirii sale în aceste regiuni, s-a arătat totdeauna uman și primitiv.*” ȘCOALA ARDELEANĂ 1983, 855, 862. Idézi: MITU 2006, 87. Lásd még BOIA 1997, 11–23, 91–124.

³⁸ MITU 1997.

nation-building jelenség³⁹ és az evolucionista darwinizmushoz köthető produktum,⁴⁰ az argumentációk, de az ellenvélemények között is számos esetben (vagy talán kivétel nélkül) ez egyértelműen követhető. E gondolkodási sémák alapján (amelyeknek ugyanakkor eszmei gyökereik a 18. századi ún. felvilágosodás kora és a „dicsőséges” francia forradalom) történt meg folyamatosan a dák-római kontinuitás (és számos más eredetű) dogmájának kiépítése/kiépülése. A következtetésünk eléggé egyértelmű: mivel a népet nem szabad a nyelvvel azonosítani, illetve egyiket sem lett volna szabad biológiai jelenségeként értékelni, maguknak az eredetűeknek (köztük a dák-római kontinuitás, finnugor elmélet) ilyen jellegű megközelítésével is szükséges lenne leszámolni.⁴¹

A kontinuitás és diszkontinuitás nagyon komplex, sokszor akár párhuzamosan is megfigyelhető jelenségére, néhány száz kilométerre Dáciától, Dalmáciában kapunk kitűnő régészeti képet. Az 1–3. századi Split (Spalató) környéki, elsősorban Salona lelőhelyéről előkerült hamvasztásos urnák lakóházakat utánoznak. Ez a formai reprezentáció fennmaradt a kereszténység átvétele után is, azzal a különbséggel, hogy a 4–6. századi szarkofágokban csontvázas temetkezéseket regisztrálhatunk, azonban a ház, mint a halott/halottak túlvilági lakhelye fennmaradt.

1. kép

Ebben az esetben tehát egyrészt megfigyelhető a szokásokban, a túlvilági képben történt törés (hamvasztásos temetkezés→csontvázas temetkezés), de ugyanakkor követhető a pogány korból átmentett ház modell⁴² forma is, amely sikeresen integrálódott a kereszténység értékrendjébe.

Roska történelemszemlélete a népvándorlás kori Erdélyt illetően hasonlóan egyoldalú: egyértelműen folyamatos kulturális diszkontinuitásokkal számol a bevezetőben, amikor azt írja, hogy „...a külső adottságok ugyanazok, csak a kultúrahordozók változnak s ezek új tartalommal töltik ki

³⁹ FICHTE 1808; HERDER 1784–1791.

⁴⁰ Ebben az esetben természetesen nem a *Fajok eredetére* gondolunk, hanem ennek hatására a társadalomtudományokban. Hogy csak egy triviális példát említsünk: számos esetben olvashattuk még néhány évvel ezelőtt megjelent, elsősorban őskorral foglalkozó tanulmányokban, hogy például az egyik kerámia típusból vagy éppen fibulátípusból fejlődött ki egy másik kerámia típus vagy fibulátípus. A darwinizmus modern kritikája: KUHN 2006.

⁴¹ Bármennyire is furcsa, a finnugor elmélet hasonló eszmei gyökerekre épül. A különbség abban rejlik, hogy a magyarságot végigvándoroltatták majdnem az egész Ázsián, míg a románok ősei egy tapodtat sem mozdultak 2000 év alatt a mai Románia területéről. Már-már paradikus...

⁴² „A lakás nem tárgy, nem »lakógép«, hanem maga a világmindenség, amelyet az ember magának épített, mikor az istenek példaszerű alkotását, a kozmogóniát utánozza. Minden új lakóhely felszentelése, felépítése bizonyos fokig az újrakezdéssel, az új étellel azonosul.” Ebből a szempontból értékelhetjük a ház alakú urnákat és a szarkofágokat is. Megemlíthjük, hogy ház alakú urnák több kultúrkörnyezetben megjelennek, mint például az ókori Kína és Etruria. ELIADE 1987, 51, 168–169.

ezeket a kereteket.”⁴³ Ennek ellenére, néhány oldallal később, 6–7. századi gepida temetőről beszél Marosveresmart esetében,⁴⁴ amely név egyértelműen csoportidentitással hozható kapcsolatba, vagyis egyértelműsíti a gepida királyság germán népességeinek biológiai és identitásbeli kontinuitását az avar uralom alatt, amelyet, ahogyan említettük, előbb, a bevezetőben tagad. Ez a Kovács Istvánhoz köthető elmélet különböző politikai rezsimek és iskolák hatása alatt odavezetett azonban,⁴⁵ hogy például még nem régen is néhány kutató nem volt hajlandó elismerni az avarok erdélyi jelenlétét 670-ig, a legtöbb, amit elismertek, az avarizálódott gepidák vagy betelepített germánok erdélyi jelenléte.⁴⁶ Az a kérdés, hogy mennyire hasonlított ez az avarkori gepida népesség elődeire, illetve hogy mennyire határozta meg szokásrendjüket, értékrendjüket már az avar kaganátusban levő közösségi és egyéni státusuk, ezen elemzésekből teljesen hiányzik, fel sem merült egyetlen kutatóban sem. Ugyanakkor Roska szövegbeli inkonzekvenciája egyértelműen arra utal, hogy az erdélyi örmény eredetű régész maga is tele volt kérdőjellel e jelenséggel, illetve ennek értékelésével kapcsolatban.

Elsősorban a régészeti eredményekre alapuló, a 3–6. századi kontinuitás és diszkontinuitás, hódítás és integráció, migráció és akulturáció nagyon komplex jelenségrendszerét a következőképpen próbáltuk ábrázolni:

Időrend	Politikai struktúra	→	Eliték identitásának megnyilvánulása	←	Népességek (a vezetőik integrációra való törekvése)	Nyelvek (írott források alapján)	Nyelvi kontinuitás?
270 ↑							
375	GÓT <i>Politikai struktúra megszűnése</i>	→	„GÓT“ ELIT KULTURÁLIS „TÖRÉS“	←	NÉPESSEGEK	Gót nyelv (Wulfilla)	romanizáltak nyelvére semmilyen adat nincsen (az avar, germán, hun nyelvi elemek teljes hiánya a román nyelvből)
453	HUN <i>Politikai struktúra megszűnése</i>	→	„HUN“ ELIT KULTURÁLIS „TÖRÉS“	←		Hun, görög germán nyelv	
568	GEPIDA <i>Politikai struktúra megszűnése</i>	→	„GEPIDA“ ELIT KULTURÁLIS „TÖRÉS“	←		germán nyelv	
670	KORA-KÖZÉP AVAR <i>Politikai struktúra megszűnése</i>	→	„AVAR“ ELIT	←		avar, germán nyelv	

2. kép. Történeti, politikai-hatalmi és kulturális mobilitás, illetve kontinuitás/diszkontinuitás jelenségének időrendi táblója

A fenti táblázatból egyértelműen kiderül hogy:

1. Semmilyen identitásbeli, politikai-hatalmi és kulturális kontinuitásra nincsen adat az Erdélyi-medence területén a római visszavonulás és az avar kora-középkori hatalmi rendszer kiépülése közötti időszakba. A helyzet teljesen más a néhai Pannoniában is, ugyanis a romanizált lakosság identitásbeli továbbélése és régészeti bizonyíthatósága egyes vélemények alapján egészen a 7. száza-

⁴³ ROSKA 1936, 151.

⁴⁴ ROSKA 1936, 154.

⁴⁵ Szükséges megjegyeznünk, hogy Kovács István a mezőbándi lovas sírokat avarként és nem gepidaként értékelte. KOVÁCS 1913, 387–388.

⁴⁶ HORED T 1958a; HORED T 1958b; HORED T 1968; HICA 1974; HORED T 1977; HORED T 1986; GAU 1992, 122; HARHOIU 2010, 149–159.

dig követhető.⁴⁷ Tehát ha Pannóniában, igaz csak szigetszerűen, régészetileg és az írott források alapján követhetjük a romanizált csoportok identitásbeli kontinuitását (az elitjeik révén) a provincia feladása vagy a hunok általi elfoglalása után, akkor hogyan nem követhető mindez az Erdélyi-medencében? A romanizált népességgel kapcsolatba hozott anyagi kultúra elemeinek elterjedése, a térképeinken jól láthatóan, teljesen kikerüli a néhai Dácia területeit (5–6. térkép).

2. Az anyagi kultúra változása, ellentétben azzal, ahogyan hangsúlyozták a dák–római kontinuitást vallók, semmilyen kontinuitást nem támogat. Természetesen szükséges hangsúlyoznunk: a régészetileg ránk maradt anyagi kultúra jellegénél fogva nem lehet etnikai kontinuitások biztos fogódzópontja, következtetésképpen indokolt lenne a romániai régészet és régészek válláról ezt a (politikai) terhet levenni. Példának okáért, az előbb említett pannóniai romanizált lakosság régészeti szempontból teljesen feloldódott a 7. század végére, a késő avar korban régészeti nyomaikat egyáltalán nem követhetjük. A régészeti források az Erdélyi-medencében kulturális „törések” sorozatát támogatják (lásd a 4–6. táblát ebből a szempontból).

3. Anélkül, hogy beleszólhatnánk a nyelvészeti vitába, a Schramm által idézett észrevétel, éspedig a román nyelvből hiányzó gót–gepida (germán) nyelvi elemek aláhúzzák azt a tényt, hogy Erdélyben a 3–6. században nem történt germán–latin nyelvkontaktus, következtetésképpen népi kapcsolatról sem beszélhetünk.⁴⁸ Ha pedig nem létezett nyelvkontaktus, akkor ez vagy azt jelenti, hogy nem élt ezen a területen romanizált lakosság vagy pedig nem beszélhetünk germánokról. A régészeti, illetve az írott források ismeretében a Gepida Királyság létét azonban *ad absurdum* megkérdőjelezni.

B. Roska és az etnikus szemlélet (1. térkép)

A 19. században kialakuló (professzionális, illetve amatőr) kora középkori régészetben az etnikum meghatározásának kérdése központi szerepet kapott. A 20. század elejétől az anyagi kultúra és az etnikai identitás közötti kapcsolatot Gustav Kossina nagy hatású elmélete alapján értékelték, amely szerint a földrajzi térségeket egységes anyagi kultúra jellemzi, ennek pedig megfelel egy etnikai entitás, vagyis önkényesen kiválasztott anyagi kultúra különböző elemeivel azonosították egy nép kultúráját, illetve határozták meg magát a népet.⁴⁹ Nagyon súlyos az a tény is, hogy egy adott etnikumot biológiai és lingvisztikai képződménynek tartottak és tartanak.⁵⁰ Ebből a Kossina-féle elméletből⁵¹ fejlődtek ki a régészeti kultúrák, amelyek modern megfelelői a 19. századi nemzetkonstrukciók folyamán létrejött nemzeti kultúrák, vagyis egy modern eszmei képződményt erőltettünk rá olyan népességi struktúrákra, amelyeknek természetesen, elsősorban időrend szempontjából, ehhez semmi köze nincsen. Tehát mikor például Glina vagy éppen a 20. századi román politikai „egységet” eszünkbe juttató Coțofeni kultúra elemeiről beszéltek a szakemberek, a modern állam strukturális intézményére gondoltak, ugyanis azon összes közös anyagi kultúra elemeit értették e terminuson, amely ugyanazon régióban terjedt el. E gondolkodásmód alapján pedig a régész eljutott vagy eljuthat a különböző régen élt népekhez, a régészeti kultúra elemei alapján pedig rekonstruálhat különböző migrációkat, a népek közötti kapcsolatokat és természetesen megértheti a különböző népek etnogenezisének folyamatait. A (régészeti) kultúra egységessége azonban nem Kossina „találmánya”,

⁴⁷ ALFÖLDI 1926; KISS 1968, 93–101; TÓTH 1990, 17–35; TÓTH 1994, 241–272; BÓNA 1998, 109–120; BIERBRAUER 2004, 51–72; VIDA 2009a, 234–235. Vida cikkében közölt vagy újraközölt leletelterjedések egytől egyig elkerülik a néhai Dácia területét. Romanizált lakosság Pannóniába való migrációját, különböző időpontokban és különböző földrajzi környezetből azonban jóval több kutató támogatja. A kutatástörténet és tendenciák átlátható bemutatását lásd VIDA 2009a, 235–236.

⁴⁸ SCHRAMM 1997, 32.

⁴⁹ KOSSINA 1911; KOSSINA 1936, 315.

⁵⁰ Például I. R. 2001, III. kötet.

⁵¹ Szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy Gustaf Kossina nyelvész volt, amely egyértelműen meghatározta elméletének jellegét. Ezen információkat Prohászka Péternek köszönhetjük.

hanem a 18. századi francia forradalom előtti korszak, majd a nemzetállam-köztársaság konstrukciója, ha fogalmazhatunk így, ez csak Kossina „fejlesztése”, amely mögött egyértelműen egy modern mítosz, a nemzeti „egység” mítosza áll.⁵² Efféle „egység”-mítosz termése például a nemzeti kultúra is.⁵³

E 19. században kialakult és a 20. században csúcspontját elérő szemlélet meghatározta Roska régészeti és történeti, kora középkorra vonatkozó elemzéseit is.

E korszakról írt első elemzései, a vajdahunyadi és a várfalvi temető közlései, eltekintve kutatástörténeti óriási jelentőségüktől, Roska leghistorizálabb tanulmányai. Ha nagyon helyesen és először a kutatástörténetben régészeti forrásokkal bizonyítja annak a 10. századra keltezhető régészeti realitásnak Erdélyi-medencei jelenlétét, amit a honfoglaló magyarsághoz kapcsolhatunk, a várfalvi temetőt közlő tanulmányának második részében nehezen vagy egyáltalán nem bizonyítható és követhető történeti interpretációba bonyolódik: a Maros-völgyi leletekben a fekete magyarokat és székelyeket, a Szamos-völgyiekben pedig a *künde* népeit véli látni.

Eszmei fejlődés jellemzi, illetve ez már jól megfoghatóan kimutatható az 1927-es és az 1936-os szintéziseiben. Korának jellegzetes gondolkodása alapján Roska is a különböző írott forrásokból ismert népnevek és a régészeti feltárásokból előkerült temetők közé egyenlőségjelet tesz, vagyis csoportidentitások mentén gondolkodik és értékeli. Korának merev felfogása az etnológiai és szociológiai kutatások révén később lényegesen módosult: a csoportidentitások nagyon sokfélék lehetnek, illetve nem feltétlenül, sőt akár ritkán állnak kapcsolatban etnikai identitásokkal. Lényeges azonban, hogy Roska nem feltétlenül a tárgyi kultúra különböző elemei és a forrásokban ismert ethnosz között lát egyenlőségjelet, hanem a temetők vagy a sírok összes eleme alapján következtet egy adott népre, amely különbséget mutat például a német régészet tárgyközpontú felfogásával és interpretációjával szemben. Például az 1936-os *Erdély és a népvándorlások kora* című fejezetben kapcsolatba hozza ugyan a tervingeket, vagyis vizigótokat a marosszentannai és a marosvásárhelyi temetőkkal, azonban a népességeket elsősorban a temetkezési szokások alapján definiálja, vagyis komplexebb elemzési módot tart eredményre vezetőnek. Hasonlóan definiálja a gepidákat, illetve az avarokat.⁵⁴ Természetesen az utóbbi évtizedek etnológiai és szociológiai vizsgálódásai konkrétan rámutattak arra a tényre is, hogy a temetkezési szokások és az ethnosz között nem lehet feltétel nélküli egyenlőségjelet tenni,⁵⁵ következésképpen például a lovas temetkezések, illetve a lósírok sem azonnal avart vagy éppen „avar hatást” jelentenek. E kérdés megítélése kapcsán gyakorlatilag alig történt előrelépés a kutatásban Roska írása óta, mivel, ahogyan már akkor is, úgy napjainkig, a kisebb temetőkből előkerült lovas sírokat avarnak határozták meg, a nagyobb temetők esetében lovas népeket, illetve avarizálódott gepidákat láttak.⁵⁶ Sajnos ebben az esetben nem feltétlenül kutatási eredményről, hanem inkább kutatási toposzról beszélhetünk, amely majdnem kiirathatatlan a romániai régészetből. Nem tévedhetünk sokat, ha ezt a felfogást az autochton–migrátor-féle⁵⁷ koncepcióból származtatjuk.⁵⁸ Nagy gondnak minősül régészetünkben, hogy a migráció és a nomadizmus fogalmát is folyamatosan összekeverik, összemoszák, annak ellenére, hogy eléggé evidens, hogy a migráció egy szociológiai, ideiglenes jelenség, a nomadizmus pedig egy gazdasági rendszer, természetesen a vele járó életformával. Ennek a kutatói attitűdnek a következménye és eredménye, mintegy velejárója az a tény,

⁵² BOIA 1997, 157.

⁵³ BOIA 1997, 157.

⁵⁴ Ha azonban az avarokról eléggé konkrét leírást ad, a gepidák esetében ez hiányzik. Kérdésként feltehető: vajon miért?

⁵⁵ E kérdésre vonatkozó irodalmat lásd NICULESCU 2009, 22–23.

⁵⁶ HOREDTE 1958a; HOREDTE 1958b; HOREDTE 1968; HOREDTE 1977; HOREDTE 1986; HARHOIU 2010, 149–159; STANCIU 2002; STANCIU 2008, 415–448. Egyetlen kivételként Kovács István neve említhető, aki a mezőbándi lovas sírokat hódító avaroknak határozta meg: KOVÁCS 1913, 387–388.

⁵⁷ Másképpen: HARHOIU–SPĂNU–GÁLL 2011, 14–16.

⁵⁸ Ez a legtöbb esetben mintegy civilizációs mentális határvonalként működik a régészetünkben. Egyetlen kritikája a román régészetben: NICULESCU 2007, 137–138. Lásd még BEREND 2010.

hogy a kis temetőket avarnak nyilvánították, míg a nagy sírszámú temetőket már Roskáék idejében gepidáknak, majd később autochtonnak,⁵⁹ az utóbbi időben, talán az uniós csatlakozás utáni amúgy pozitív kulturális, gazdasági (és talán politikai) német hatás miatt, pedig ismételten gepidáknak.⁶⁰ Fel sem merült egyetlen kutatóban sem bonyolultabb szociokulturális jelenségek lehetőségének még az árnya sem. Az egyetlen válasz eddig a nagy temetőkben megfigyelt jelenségekre az volt, hogy a lovas sírokban is avar,⁶¹ „lovas népet” [sic] vagy éppen avarizálódott gepidákat láthatunk.⁶² Hogy például avarrá vált autochton feküdné valamelyik sírban, lóval és fegyverrel eltemetve, az még véletlenül sem merülhetett fel, hiszen ezen koncepció alapján az autochton népesség ebben a korban már keresztény volt/kellett legyen, tehát e népesség esetében abszolút nem gondolhatunk pogány szokásokra.⁶³ E kutatási tendencia egyértelműen statikus, ezen embercsoportokat, egyéneket nem fluid, cseppfolyós szociológiai jelenségeként, hanem merev, változatlan biológiai realitásként képzeli el (a darwinizmus régészetre való hatásaként).

E kutatói zsákutcából próbált kitörési pontot/pontokat keresni, kritizálva e kutatói hozzáállást, Dobos Alpár.⁶⁴ Ellentétben az eddigi elméletekkel, Dobos A. inkább meroving kulturális hatással számol, ha még ezt nagyon árnyaltan is írja le.⁶⁵ Nagyon hasznosnak tartjuk azt is, hogy Dobos felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a lovas temetkezéseket elsősorban társadalmi okokkal magyarázzuk, és ne azonnal az etnicizálás göröngyös talajára tévedjünk!⁶⁶ Dobos A. kutatói hozzáállása nagyon hasznos, azonban két lényeges gyenge ponttal: 1. Érdeklődése kizárólagosan a meroving kori területekre koncentrálódik (pl. 20 alkalommal jelenik meg a meroving terminológia, nem is beszélve, hogy az analógiáit kivétel nélkül csak e területen kereste); 2. Ahogyan sem az előbbi elméletek szerzői (Roska M., K. Horedt, R. Harhoiu), úgy Dobos A. sem próbál magyarázatot adni az általa folyamatosan használt „hatás” nevezetű régészeti (mű)fogalomra.⁶⁷ Ha például a 6–7. századi történelmi-földrajzi keretfeltételek kedveznek az „avar hatás” és az „elavárosodás”-féle elméleteknek, amely azonban módszertanában a „vegyes érvelés”-féle kutatói tendenciához áll nagyon közel (ha éppen nem az), a Dobos-féle meroving-hatás ezzel ellentétben egy jóval komplexebb gondolkodásmódot és kutatói attitűdöt kíván, azonban sajnos a „hatás”-fogalom komplex tisztázásának hiánya jelentősen aláássa e tendenciát.

Néhány éve több kötet keretében Bálint Csanád jogosan mutatott rá a „kelet-preferencia” problematikus voltára,⁶⁸ ezzel azonban a kiváló magyar kutató nem azt akarta elérni, hogy „nyugat-preferencia” alakuljon ki elsősorban a fiatal generáció képviselői között.⁶⁹ Ezt azért is tartottuk fontos-

⁵⁹ Pl. Baráthely II. temető: ZAHARIA 1978; Ispánlaka:

<http://www.cimec.ro/Arheologie/newcronica2000/indici/cronica.htm>.

⁶⁰ Egy ilyen például Baráthely 3. temetője, illetve a Besztercén megjelent kiállításkötet is, amelynek címe szimbolikus jelzésű is egyben: *Gepizii*. Az uniós csatlakozás által befolyásolt kutatási tendenciák egyik példáját Vida Tivadar említi: „*The collapse of the Communist regime and re-orientation of Hungary towards the European Union re-directed the attention of Hungarian scholars towards the European traditions of the Avar Age.*” VIDA 2008, 14.

⁶¹ „*Studiul antropologic al osemintelor umane exhumate a demonstrat că indivizii înmormântați în »Șugud« reprezintă populația autohtonă, de origine romanică, din așezarea semnalată în apropiere, peste care s-a suprapus un grup de călăreți avari, cu misiunea de a supraveghea salinele de la Oena Mureșului.*” <http://www.cimec.ro/Arheologie/newcronica2000/indici/cronica.htm>.

⁶² Pl. RUSU 1962, 269–292; RUSU 1964, 32–45; BÂRZU–HARHOIU 2008, 513–578; HARHOIU 2010, 156–158.

⁶³ Ezen elméletek kritikáját lásd HARHOIU 2004a, 149–167.

⁶⁴ DOBOS 2010/2011, 377–403.

⁶⁵ DOBOS 2010/2011, 388.

⁶⁶ DOBOS 2010/2011, 389.

⁶⁷ DOBOS 2010/2011, 389.

⁶⁸ BÁLINT 1999, 13–16; BÁLINT 2004, 246–252; BÁLINT 2007, 545–567.

⁶⁹ A Meroving-kultúrkör féle régészeti interpretáció számos esetben az egység 19. századi toposzával párosítható. És már csak egy lépésre vagyunk az „egységes” Európától, vagyis egy másik, de eléggé aktuális politikai toposztól!

nak megemlíteni, hiszen e korszakból lovas temetkezéseket ismerünk Nyugat-Európából,⁷⁰ Nagy-Britanniából,⁷¹ az Appennin-félszigetről,⁷² Skandináviából,⁷³ Közép-Európából (például a langobard szállásterülethez tartozó Freundorf, Oroszvár/Rusovce, Šakviče, Žurán lelőhelyein),⁷⁴ Kelet-Európából és a balti területekről (Sudovia, Pomeránia és Mazovia területeiről),⁷⁵ tehát valójában miért is kellene a 6–7. századi erdélyi lovas temetkezéseket mindenképpen meroving „hatással” magyarázni.⁷⁶ A ló kultusza, akár az európai,⁷⁷ akár az ázsiai kontinenst tekintjük,⁷⁸ sokkal nagyobb múltra tekint vissza. A germán hitvilágban a főisten Odin/Wotan szent állata és társa nyolclábú lovas, Szleipnir.⁷⁹ Az északi, skandináv vidékek ló-kultuszára adataink már Kr. e. 1300-ból, illetve az 1500–1100 közötti időszakból vannak,⁸⁰ és töretlen egészen az említett 6–7. századig.⁸¹ Hasonlóan Pomeránia, Sudovia, Mazovia, a nyugat-balti térség területein is a lókultusz ismert volt már a római kor előtt,⁸² erre számos római forrás is utal (például a gazdájával máglyára kerülő ló),⁸³ azonban jóval több adat áll a rendelkezésünkre a római kor, illetve a későbbi népvándorlás korokból is.⁸⁴ Jóval később, a 9. század végén Wulftsan, utazó és kereskedő, a porosz temetkezési szokásokról szóló tudósításában a lovak jelentőségét említi, amelyet más, későbbi, középkori adatok alátámasztanak.⁸⁵

A Kárpát-medencébe érkező különböző germán csoportok esetében sem volt ismeretlen a lótemetkezés vagy akár ennek szimbolizálása lószerszámok révén, kezdődően a római kortól egészen a Gepida Királyság különféle népességéig. A legkorábbi lótemetkezéseket a római korból ismerjük, amelyeket Vörös István gyűjtött össze (Inota 2. halom, Szöny 1. és 2. lósír, Oroszvár, Sárbogárd, Tihany, Mőzs, Solymár).⁸⁶ A kálózi, császárkori lovas temetkezést nagy valószínűséggel a 2. század végére keltezhetjük, a geszteréit, illetve a herpályit pedig a 3. századra,⁸⁷ az újhartyánit pedig a 4. századra.⁸⁸ Az 5. század második felére keltezhető apahidai, valószínűleg királyi sírba lószerszámokat is helyeztek, a ló jelképezéseként.⁸⁹ Teljes, vázmaradványos vagy jelképes lovas temetkezéseket pontosabban azonban akkor kezdünk ismerni, amikor megjelennek a nagy sírszámú temető, vagyis az 5. század vége – 6. század eleje, ugyanis addig az időszakig alig ismerünk teljesen biztosan feltárt sírt

⁷⁰ MÜLLER-WILLE 1970–1971, 119–248; OEXLE 1982.

⁷¹ FERN 2005, 43–71.

⁷² GENITO 2000, 229–248.

⁷³ MÜLLER-WILLE 1970–1971, 119–248; GRÄSLUND – MÜLLER-WILLE 1992, 186–187; ANDRÉN 1993, 33–56.

⁷⁴ TEJRAL 2009, 123–162.

⁷⁵ WYCZÓLKOWSKI – MAKOWIECKI 2009, 295–304.

⁷⁶ A lovas temetkezések történetéről általánosan: STEUER 2003, 50–96.

⁷⁷ GRÄSLUND 1980, 48; ØSTMO 1997, 305.

⁷⁸ FODOR 1977, 104, 53. jegyzet; FODOR 2005, 6–10; VAN GULIK 2005.

⁷⁹ SZIMBÓLUMTÁR 2001, 322.

⁸⁰ ØSTMO 1997, 305; GOLDHAHN 1999, 150.

⁸¹ Ilyen pl. Skandinávia, Pomeránia, Sudovia, Mazovia. HAGBERG 1967, 55; ELLIS DAVIDSON 1982; SHENK 2002, 11–18.

⁸² SZYMAŃSKI 2005, 126; GRĘZAK 2007, 359.

⁸³ TACITUS *Germanorum* 27; SHENK 2002, 18.

⁸⁴ Római korra keltezhető lósírokat Mazúriából (Kelet-Poroszország) 14 lelőhelyről, az úgynevezett Bogaczewo kultúra területéről ismerünk: KARCZEWSKA – KARCZEWSKA – GRĘZAK 2009, 56–90; NOWAKOWSKI 2009, 115–130; WYCZÓLKOWSKI – MAKOWIECKI 2009, 295; JASKANIS 1966, 29–65. A Przeworsk kultúra területéről előkerült lóáldozatokat illetően lásd KONTNY 2009, 92–93; a Wielbark kultúra területéről: KACZANOWSKI – KOZŁOWSKI 1998, 280, 282–283. A nyugat-balti térségben a 3. századtól kezdődően ismerünk lovas sírokat: MICHELBERTAS 1986, 32, 37–40.

⁸⁵ WYCZÓLKOWSKI – MAKOWIECKI 2009, 295.

⁸⁶ VÖRÖS 1999, 127.

⁸⁷ ISTVÁNOVITS – KULCSÁR 1992, 48; HUSZÁR 2004, 31.

⁸⁸ Párhuzamként a sziléziai königsbruchi lovas sírt idézi, ahol előkelő germánt temettek: BÓNA 1961, 196.

⁸⁹ HOREDT–PROTASE 1972, 174–220; BÓNA 1976, 62, 100–101, 4. rajz, 8, 14, 17, 19–21. kép; HARHOIU 1997, 158–159. Természetesen ezen temetkezéseket akár hun hatásként is értékelhetjük.

(az Erdélyi-medencében alig néhány temetkezés ismert, mint például Sáromberke, Völc)!⁹⁰ Ilyen teljes, vázmaradványos vagy jelképes lovas temetkezéseket ismerünk Szőreg-Téglagyár 103., 111. és 116. sírjaiból és Törökszentmiklósról,⁹¹ illetve vázmaradványos sírt Hódmezővásárhely 2. sírjából,⁹² valamint lószerszámos temetkezéseket, hasonlóan az apahidai sírhoz, Hódmezővásárhely-Kishomok 7. és 37. illetve Szolnok-Szandaszőlős 135. sírjaiból.⁹³

Következésképpen, a fentebb említett adatok alapján úgy gondoljuk, hogy a lókultusz nem volt ismeretlen a 4–5. században Erdélybe érkező germánság esetében sem (gepidák) (éppen Apahida bizonyítja), ugyanis annak a népességnek, amelyet a források gepida néven emlegetnek, a legkorábbi (1–3. század) azonosítható régészeti emlékénye, a gótokéval és más keleti germán törzsekével együtt, a fentebb említett területeken, a Wielbark kultúrában keresendő.⁹⁴

A lókultusz megléte, illetve ennek csoportlélektani⁹⁵ kontinuitása a germán közösségek esetében a fentebb említett adatok alapján, meglátásunk szerint, nem lehet kérdéses (4. térkép). Vannak szokások, amelyek búvópatakként élnek, el-eltűnnek, illetve későbbben felbukkannak. Egy jelenség régészeti megfigyelhetőségét sem lenne szabad abszolutizálnunk: ha valamilyen szokást nem tudunk dokumentálni régészeti szempontból, nem azt jelenti, hogy ez ismeretlen az adott társadalomban. Egy ilyen kontinuus jelenséget gyanítunk a lókultusszal kapcsolatos lovas, illetve lótemetkezések tekintetében is. Ez a szokás, ahogyan minden más szokás, természetesen kapcsolatban lehet az egyes közösségek különböző korszakokban bekövetkező gazdasági jobb vagy rosszabb lehetőségeivel, de kapcsolatban lehetett a kora középkori eszmei-etikai *mainstream*ekkel is (pl. a kereszténység). Következésképpen: az úgynevezett soros temetőkből megfigyelt lovas temetkezéseket e sorok szerzője inkább egy adott gazdasági helyzet régészeti ismérveként látja, amely kapcsolatban állhatott az adott közösségekben olyan társadalmi megnyilvánulásokkal, amelyek materiális megvalósítása gazdasági jóléthez kapcsolható, viszont ezek már meglévő eszmei gyökerekre épültek, magyarán, ismerték és értékelték a lóval kapcsolatos szokásokat. Természetesen, időben párhuzamosan, a lovas temetkezések kapcsolatban állhatnak az avar hódítókkal is, ezt olyan régészeti kontextusok, mint Ispánlaka, Marosveresmart egyértelműen bizonyítják, de egy másik kultusz megléte/felelevenítése is több, mint bizonyos. Ezen eltérő csoportidentitások megváltoznak, illetve bonyolult és (csak) régészetileg nehezen követhető szociokulturális folyamatok révén új csoportidentitás/csoportidentitások jönnek létre a 7. század elején, amelyben részt vesznek egyaránt hódítók és meghódítottak, az utóbbiak egy része pedig biztosan a hódítók szövetségese lesz.

Ahogy már előbb említettük, régészetünkben a mai napig a nagy temetők esetében avarizálódott gepidákat látnak,⁹⁶ az avar hatalom erdélyi jelenlétét pedig 630 után keltezik.⁹⁷ A nemrég előkerült marosveresmarti sír leletanyaga, illetve a koponyájának mongolid jellegzetessége,⁹⁸ Nagy Szabolcs kutatástörténeti jelentőségű ásatása során a felsőlónyai temetőkből megfigyelt mongolid koponyák,⁹⁹ a 40 év után közölt baráthelyi temetőben észlelt, avarnak értékelhető temetkezési szokások és anyagi kultúra,¹⁰⁰ illetve az ispánlakai temető leletanyaga eléggé egyértelműen aláhúzzák ezen elméletek gyengéjét, vagyis: 1. Ha a logikai szempontot vesszük, akkor hogyan és kitől, illetve milyen

⁹⁰ HARHOIU 1997, 174, 194; HARHOIU – SPÂNU – GÁLL 2011, 43–53.

⁹¹ CSALLÁNY 1961, 156, 166; HUSZÁR 2004, 29.

⁹² CSALLÁNY 1961, 133; HUSZÁR 2004, 29.

⁹³ CSALLÁNY 1961, 133–135; BÓNA – NAGY 2002, 49–51, 116–118, 219, Abb. 55. 37; HUSZÁR 2004, 30.

⁹⁴ A gepida ethnosszal kapcsolatban lásd BÓNA 1976, 14–19, 66–73; POHL 1980, 239–305.

⁹⁵ Csoportról-csoportlélektanról lásd például MÉREI 1971; LEWIN 1972; SIMMEL 1973; TAIFEL 1981; TURNER 1987.

⁹⁶ HOREDT 1958a; HOREDT 1958b; HOREDT 1968; HOREDT 1977; HICA 1974; HOREDT 1986; GAIU 1992, 122; HARHOIU 2010, 149–159.

⁹⁷ MADGEARU 2011, 248: „*Pure Avarian cemeteries appeared in Transylvania only after 630*”.

⁹⁸ RUSTOIU – CIUTĂ 2008, 71–98.

⁹⁹ Nagy Szabolcs és Gál Szilárd információi, amelyet hálással köszönünk.

¹⁰⁰ BÁRZU 2010, 37–41; HARHOIU 2010, 149–159.

folyamatok révén avarizálódhat, vehet át olyan szokásokat egy népesség egy másiktól (pl. amelyet a szakma avarnak határozott meg), ha az illető népességgel nem kerül kapcsolatba? 2. Az Erdélyi-medence gazdaságtörténeti szerepét ebben az esetben félreismerték, illetve nem ismerik: ellentétben e véleményekkel, Roska számára is, Erdély meghódítása, de betelepítése is, gazdasági szempontból majdnem történeti törvényszerűség,¹⁰¹ ez pedig egyértelműen kultúrdemográfiai következményekkel, illetve időben természetesen új csoportidentitások genezisével járt.¹⁰² Ez azonban nem volt/lehetett avar hódítók nélkül!

Az anyagi kultúra egyes elemei (kerámia) alapján a baráthelyi temetőben nem kizárható az akulturizálódott, avar vagy éppen gepida temetkezési elemeket átvevő szlávok jelenléte sem. E csoport-identitásra utaló anyagi kultúra-elemek követhetőek azonban a mezőbánci temetőben is, Bóna István szerint már 600–630 közötti korszakra keltezhetően.¹⁰³ Az akulturizáció természetesen nem jelenthetett csak egyirányú szociológiai folyamatot: az avar temetőkből feltűnő ötvös sírok éppen egy fordított jelenség elterjedéséről tanúskodnak, ugyanis ez a szokás nem keleti eredetű.¹⁰⁴ Természetesen kézenfekvő lenne, hogy minden esetben germánokra gondoljunk, csak hogy a régészeti környezetük ezt a tényt egyértelműen cáfolja.

Visszatérve a lovas temetkezések kérdésköréhez, ezeknek jelentős aránya alapján két nagyon fontos következtetést vonhatunk le:

1. Az Erdélyi-medencében előkerült nagyméretű temetők a 6–7. században egyet jelentenek: a stabilitást, amely a gazdasági fejlődés és jólét alapja, mindezek pedig kapcsolatban állnak/állhatnak a régészeti anyagban mutatkozó több vagy kevesebb gazdagsággal.

Ehhez kapcsolható a második következtetésünk is:

2. Az avar hatalom nem hozott sem Erdélyre, sem más régióra világvégét, ahogyan a 19. századi katasztrófalista elméletekből táplálkozó kollégák a mai napig emlegetik,¹⁰⁵ sőt éppen Vida Tivadar tanulmányai alapján a romanizált népcsoportok léte a római Pannonia területén éppen a kora avar korra tehető,¹⁰⁶ tehát szó sincsen „dühöngő, vérszomjas avarokról”.¹⁰⁷ Az új avar hatalom egy új hatalmi konstellációban nagyon bonyolult rendszerbe gyúrta össze a Kárpát-medence népeit, amelynek legjobb példái egyértelműen a bizánci háborúban részt vevő különféle népességek, ez a forrás pedig kitűnően bizonyítja egy lassú szociológiai jelenség, egy új csoportidentitás, az európai avar ethnosz létrejöttét.

A népnevek és a régészeti feltárásokból származó leletanyag roskai interpretációjának egy másik szegmense súlyos szakmai tévedésnek minősül (már abban az időben is), miszerint a szlávok „a Kr. u. a VIII. században vékony rétegben ellepik Erdélyt is”.¹⁰⁸ Ugyanakkor talán ezzel áll kapcsolatban, hogy avar–szláv együttélés, kapcsolat, netán keveredés, még gondolat szinten sem tevődik fel az

¹⁰¹ „...Erdély nemcsak átjáró, hanem pihenőhely is, tudott nyújtani mindenkor megfelelő létfeltételeket, azzal, hogy hódítás tárgya lesz, nem esik ki természetszabta szerepéből, átvesz a hódítókkal kulturális elemeket, azokkal messzi területek művelésébe kapcsolódik, teremt maga is, mert megvannak hozzá a külső adottságai, aranyával, ezüstjével, vasával, sójával domináló szerepet is visz, – aki korábbi létfeltételeinek megfelelőket talált itten, huzamosabb ideig való életre is berendezkedett. Ezt mutatják a temetők is.” ROSKA 1936a, 156–157.

¹⁰² Maga Roska is kihangsúlyozza, hogy „Erdély fő ütőere” kapcsolatban állhatott az aranykitermelés központjaival: ROSKA 1936a, 156.

¹⁰³ BÓNA 1988, 176; BAKÓ 1962, 451–459.

¹⁰⁴ BÁLINT 2012, 312.

¹⁰⁵ A lista olyan hosszú, hogy lehetetlenség felsorolni.

¹⁰⁶ VIDA 2009a, 233–259.

¹⁰⁷ Sajnos az ilyen jellegű megközelítés a mai napig tetten érhető a romániai régészetben. Ilyen jellegű dolgozatok idézését azonban etikátlannak tartjuk, ezért eltekintünk ettől.

¹⁰⁸ ROSKA 1936a, 157.

erdélyi örmény-magyar tudósban, amelyet később például Bóna István feltételezett éppen a Roska Márton által feltárt gombási, 6–7. századi sírok esetében.¹⁰⁹

Azonban, mint bármelyik más régész, Roska is a maga korának embere volt: az etnikai jelenségek kulturális egyöntetősége az ő esetében sem kérdőjeleződött meg. A korához hasonlóan más típusú csoportidentitást (pl. társadalmi rétegek) az erdélyi örmény-magyar régész még fel sem tételez.

A magyar régészetben, időben, még messze vagyunk Szőke Bélától!¹¹⁰

C. Politikai struktúrák, hatalmi központok és népségek értelmezése, illetve e terminusok közötti kapcsolat (2. térkép)

A korához hasonlóan, Roska esetében (is) könnyen követhető, hogy szoros kapcsolatot tételez fel a forrásokban megjelenő népnevek és politikai struktúrák között, vagyis maguk a népnevek egyenlőnek minősültek a politikai-katonai intézményrendszerekkel, habár e népnevek mögött természetesen sokkal színesebb realitások, illetve sokkal változatosabb csoportidentitások álltak.¹¹¹ Például, mikor Roska avarokról beszél, akkor nemcsak magát az avar népséget, hanem (és talán elsősorban) az avar politikai hatalmat (is) érti ezalatt.

A rendelkezésünkre álló adattár alapján az Erdélyi-medencei, a központi hatalomtól periferikus, de függő avar politikai centrumra a következő régészeti lelelek utalnak:

1. A biztosan kora avar kori 1. fázisba¹¹² keltezhető lelet-horizontba a közép-Maros és Aranyos vidéke környékéről öt lelőhelyet ismerünk, amelyeket időben párhuzamosan használt, 6–7. századi gepida temetők egészítenek ki (Aranyoslóna, Marosnagylak, Marosveresmart).

E temetők, illetve magányosnak tűnő sírok mikroregionális elhelyezkedése alapján egy korai, az avar centrumhoz köthető periferikus erdélyi avar heterogén hatalmi központ lehetősége egyre konkrétan kezd körvonalazódni. A Marosveresmart, Marosnagylak és Ispánlaka által jelképezett háromszögben az avar centrum léte, egyrészt a korai avar lovas sírok és az ezekkel időben párhuzamosan keltezhető, minden bizonnyal gepida harcosok kétélű kardos, lándzsás harcosok sírjai¹¹³ alapján, eléggé egyértelmű (1–2. táblázat). A jellegzetes avar temetkezések esetében is valószínűsíthető a teljes lovas (Ispánlaka), illetve a részleges lovas temetkezés (Marosveresmart–2008), amely alapján az is gyanítható, hogy az Erdély középső részét elfoglaló avar hatalom népsége nagyon heterogén szokású (és talán eredetű) közösségekből állhatott.

2. Talán az I., de mindenképpen a kora avar kor II. fázisába (600–630)¹¹⁴ sorolható a jellegzetesen avar specifikumú¹¹⁵ dicsőszentmártoni¹¹⁶ és diódi¹¹⁷ máglyalelet, a gyulafehérvári szórványlele-

¹⁰⁹ BÓNA 1988, 171.

¹¹⁰ A 10–11. századi társadalom kutatásában (és megítélésünk szerint nemcsak) meghatározó újjátásként értékelhető Szőke Béla elmélete. Az 1962-es dolgozatában Szőke Béla három rétegre osztotta a 10–11. századi társadalmat, amelyek megnevezésére meglepően modern fogalmakat használt. A temetőtípusokat, amelyeket elsősorban a sírok száma alapján rendszerezett, az eltemetettek társadalmi helyzete szerint tagolódként értelmezte, így a magányos sírokat, illetve a kis sírszámú temetőket a honfoglalás kori vezetőréteggel, a törzsi arisztokráciával hozta összefüggésbe. Szőke második társadalmi rétege az úgynevezett középréteg (modern fogalom!), amelyet általában a néhányszor tíz síros temetőkkel kapcsolt össze; a harmadikat pedig a köznép temetői képviselik, azt azonban nem taglalta egyértelműen, hogy milyen kritériumok alapján választotta szét e két réteget, gyaníthatóan azonban elsősorban a temetők sírjainak száma alapján. SZŐKE 1962, 13, 19–20. Szőke munkásságának kiváló elemzését lásd LANGÓ 2007, 125–128.

¹¹¹ BRATHER 2004, 156.

¹¹² STADLER 2008, 59, Tab. 1.

¹¹³ Marosnagylak a mai napig közöletlen, következésképpen pontosan nem ismert, hány lándzsás és kardos sírt tartalmaz.

¹¹⁴ STADLER 2008, 59, Tab. 1.

¹¹⁵ NÉMETHI-KLIMA 1987–1989, 176–177, 1. kép.

¹¹⁶ BAKÓ 1965, 370; HOREDT 1968, 108, Abb. 2/1–2, 117, Nr. I/24; BÓNA 1988, 164, 30. tábla/1–2.

tek,¹¹⁸ a nagyenyedi temetőrészlet két sírja,¹¹⁹ illetve a baráthelyi temető elsősorban a lóval együtt előkerülő lándzsás lovas sírjai, amelyek az erdélyi avar centrum kiterjesztésére/kiterjedésére utalnak a 7. század elején/első harmadában.

Nem túlzunk tehát egyáltalán, ha most már több-kevesebb biztonságérzettel kijelentjük, hogy a kora avar kor egy periferikus hatalmi központja kezd körvonalazódni a Közép-Maros vidékén.¹²⁰ Ezt legjobban a fegyveres-, illetve lovas és lósírok, valamint a sírok nagy száma jelzi (1–2. térkép).

	Avar hagyomány, avar fegyverzet (egyélű kard, tegez, háromélű nyílcsúcsok)	Gepida hagyomány, gepida fegyverzet (kétélű kard, lándzsa)
Ispánlaka 10. sír		X
Ispánlaka 19. sír	X	
Marosveresmart–1914, 5. sír		X
Marosveresmart–1914, 13. sír		X
Marosveresmart–1914, 16. sír		X
Marosveresmart–2008	X	

3. kép

D. A feltárt temetők elemzése. Roska kronológiai észrevételei és napjaink kutatási stádiuma (1–2. térkép)

Roska kronológiai észrevételei közül a két leglényegesebbet emelnénk ki:

I. Az Erdélyi-medence kapcsán, Kovács István után, Roska Márton mutat rá, hogy az avarok az „első hullámban” elfoglalják az említett régiót (vagyis már a 6. század végén).¹²¹ E történeti és régészeti jelenség kapcsán szükséges kitérnünk, illetve megemlíteniünk a legkorábbi avar kori régészeti emlékekhez¹²² sorolható erdélyi lehetséges leleteket, lelőhelyeket, gondolva itt a nemrég előkerült marosveresmarti lovas sírra, az ispánlakai temetőre, illetve annak ellenére, hogy még közöletlen, említésképpen a 622 sírt számláló négy aranyoslónai temetőre, amelyből kettő biztosan a kora-közép avar korhoz kapcsolható.¹²³

A marosveresmarti sírt a temetkezést közlő kollégák általánosan a 7. századra keltezték, a tanulmány szövege alapján azonban inkább ennek végére¹²⁴ (1. tábla). A marosveresmarti, 2008-ban furcsa, sőt már-már komikus körülmények között előkerült,¹²⁵ illetve Tiberiu Rustoiu és Marius Ciută régészeknek köszönhetően a szakma számára megmentett 25-30 éves férfi temetkezését a leletanyaga

¹¹⁷ NAGY 1913, 271; HOREDT 1956, 397; HOREDT 1958b, 103; POPA 1961, 225–226.

¹¹⁸ BÓNA 1988, 8. ábra.

¹¹⁹ HOREDT 1958b, 91–92, Fig. 10; BÓNA 1988, 168.

¹²⁰ Bóna István a Kis-Küküllő völgyében lokalizálja a kora avar központot: BÓNA 1988, 164–165.

¹²¹ ROSKA 1936a, 154.

¹²² A legkorábbi Kárpát-medencei avar temetkezéseknek tartott különböző listák egységesítése: BÁLINT 1995, 310. Kora avar korra, illetve kora avar kori temetkezésekre lásd még KOVRIG 1963; BÓNA 1970, 243–261; SALAMON–ERDÉLYI 1971; BÓNA 1980, 31–95; BÓNA 1981–1982, 21–160; GARAM 1983, 139–156; GARAM 1993.

¹²³ A IX. Erdélyi Magyar Régészeti Konferencián Nagy Szabolcs előadása.

¹²⁴ RUSTOIU–CIUTĂ 2008, 90–91.

¹²⁵ A sírban nyugvó csontvázról a megtaláló veresmarti lakos azt gondolta, hogy gyilkosság áldozatául esett személy maradványa, ezért értesítette a rendőrséget. A kitérő kriminológus és a helyi rendőrök a sírban fekvő csontvázról ugyancsak azt hitték, hogy egy gyilkosság áldozatát sikerült azonosítaniuk, a temetkezési szokás során a halott bal oldalára helyezett kardról pedig azt valószínűsítették, hogy a gyilkosság végrehajtása során használt fehér fegyver. E már-már regényes „feltárás” során/után a régészeknek elmesélt információt, miszerint a halott férfi a kezében tartotta a kardot, véleményünk szerint törölni kellene a szakirodalomból: RUSTOIU–CIUTĂ 2008, 73.

alapján (vas karikás végű,¹²⁶ ezüst markolatlemez, egyélű kard,¹²⁷ illetve Martynovka övveretek, páncéling, ló, zabra, kengyelpár) azonban a 6. század végére keltezzük.¹²⁸ Az elsősorban a kora avar korra keltezhető, ezüstlemezrel díszített egyélű kardnak, Csiky Gergely gyűjtése alapján, még 40 párhuzamát ismerjük a Dunántúlról (19) és az Alföldről (21).¹²⁹ Kizárólag a kora avar korra keltezhetőek az ezüst markolatlemez borításba beágyazott vasgyűrűs kard párhuzamai (1. tábla/1):¹³⁰ Bócsa, Kecel, Nagykőrös, Nagyolaszi.¹³¹ Lényeges, hogy a példányunk esetében nem dokumentálható a keresztvas alkalmazása,¹³² illetve a markolatkarikát nem a markolatnyúlvány vasdarabjából alakították ki, hanem külön az ezüstlemezre szerelték fel. A különleges technikai megmunkálással készült kard,¹³³ a Martynovka-övveretek és a koponya mongoloid volta alapján (is) azonban ez a sír egyértelműen a 6. század végére, illetve a 7. század elejére keltezhető, és az első két honfoglaló avar generációval hozható kapcsolatba.¹³⁴ Természetesen keltezésünket nem szabad mereven elképzelni, ugyanis az övgarnitúrához tartozó különféle típusú, későbbre keltezhető vereteket nem kizárt, hogy az élete végén szerezte. Ugyanakkor például, ha ez az „avar” 605 vagy 615-ben halt meg, nem azt jelenti, hogy akkor is érkezett Erdélybe, vagyis a régészeti adatokat nem lenne szabad mereven értelmezni! Ha például 605-öt tekintjük halála évének, 30 életévvel számolva 575-ben született, tehát mindenképpen a fent említett első két honfoglaló avar generációval hozhatjuk kapcsolatba¹³⁵ (3. térkép).

Hasonlóan fontos az ispánlakai 39 síros temető vagy temetőrészlet.¹³⁶ Ispánlaka 10., 30–35 éves férfisirját II. *Justinus* (565–578) bronz érméje keltezi a 6. század végére, a 19. és a 37. sírba pedig, külön-külön gödörbe, a ló és lovasa került. E férfitemetkezés mellett, megjelennek a teljes ló-lovas temetkezések (19. és 39. sír), illetve ezekben az avar kor egyik jellegzetes fegyvere, a pika (19. sír). Ebben az esetben sem keltezhetjük ezeket a temetkezéseket másként, mint a 6. század végére – 7. század elejére.

Az erdélyi szinten óriási méretűnek ígérkező négy aranyoslónai temetőből¹³⁷ legalább kettő egészen biztosan a kora avar korral hozható kapcsolatba, ugyanakkor a gepida kori népesség jelenléte is igazolható legalább két temetőben.¹³⁸

¹²⁶ A karikás markolatvégű kardok a 4. századtól kezdődően a Távol-Keleten váltak igazán elterjedtté, és a 8. századig népszerűek is maradtak. Kínában a karikás markolatvégű kardok több száz éves hagyománnyal rendelkeztek, már a Zhan Guo-időszakból (i. e. 481–222) ismertek voltak, de a Han-korra (i. e. 206 – i. sz. 220) már nagy népszerűsége tettek szert: CSIKY 2009, 154, 919. jegyzet.

¹²⁷ Az egyélű kardok keskenyebbek, könnyebbek, kevesebb vasból előállíthatóak és ezért feltehetőleg olcsóbbak is voltak. Előnyeik a kétélű kardokkal szemben így nyilvánvalóak, ugyanakkor egy nagy hátrányuk is van, kétszer egymás után csak a csukló 180 fokos elforgatása árán lehet vágni velük, a pengéjük átmetszete három-szög vagy ötszög alakú, ami a szúrásnak nem kedvez. Lásd CSIKY 2009, 121.

¹²⁸ Korai avar kardok keltezéséhez lásd SIMON 1991, 263–346.

¹²⁹ CSIKY 2009, 121.

¹³⁰ Az eddigi elterjedési térképeket kiegészítettük az erdélyi lelettel: SIMON 1991, 7–8. kép; VIDA 2009b, 5. kép.

¹³¹ Sajnos, de szükséges javítanunk Csiky Gergely 721. számú jegyzetét, miszerint az Erdélyi-medencéből Maros-nagylakról ismert ilyen kard. CSIKY 2009, 123, 721. jegyzet.

¹³² A karikás markolatú kardokra általánosan jellemző a keresztvas alkalmazása: CSIKY 2009, 122.

¹³³ A marosveresmarti sírről készített tanulmányban Gabriel Tiberiu Rustoiu és Marius Ciută leírása szerint, illetve más információink alapján is, a kardot a helyszíntre kihívott kriminológus, illetve a helyi rendőrök próbálták összehajlítani (mint az általuk vélt gyilkosságnak jelző fegyvertét), azonban sikertelenül. RUSTOIU – CIUTĂ 2008, Pl. 1.

¹³⁴ Ezzel ellentétben mind a sírt közlő régészek, mind Alexandru Madgearu véleménye. Személyesen, a keltezésünkhöz közeli keltezését javasol Radu Harhoiu is, amelyet külön köszönünk. RUSTOIU – CIUTĂ 2008, 90–91; MADGEARU 2011, 194–195, 197.

¹³⁵ A régészeti tárgyú dolgozatok egy másik problematikus hozzáállása, a vegyes érvelés hatásaként, egyértelműen az a megközelítés, hogy az avar foglalat és bevándorlás nem egy többlépcsős, több szakaszos, hosszabban zajló szociológiai jelenségként értékelték, hanem mereven a narratív forrásokhoz igazítva, különböző történeti időpontokhoz kötötték.

¹³⁶ CCA 1999, 104; <http://www.cimec.ro/arheologie/newcronica2000/indici/situri.htm>.

¹³⁷ Nagy Szabolcs bemutatott térképei alapján elmondható, hogy a temetők egy része nem lett feltárva. Nem sokat tévedünk, ha a négy temető esetében körülbelül 1500 sírral számolunk. Nagy Szabolcs kutatástörténeti

Hasonlóan korai leletnek mutatkozik, és az első két avar honfoglaló generációnak mintegy csoportidentitás-szimbóluma, a diódi és dicsőszentmárton máglyalelet,¹³⁹ illetve e korai horizonthoz kapcsolhatóak a tordai arany fülbevalók is.¹⁴⁰

E temetkezések, temetők, illetve talán nagyon gazdag sírokat jelző szórvány tárgyak meglátásunk szerint végérvényesen tisztázzák az avar uralom kezdetét az Erdélyi-medencében, hacsak ezeket a leleteket nem „lovass vándorokként” értékeljük. Ezen uralom kezdetét természetesen évre pontosan nem tudjuk keltezni, azonban az 568 utáni korszak e pillanatban már nem kérdéses,¹⁴¹ ahogyan az sem kérdéses, hogy az avar hatalom sikeresen integrálta, egy hatalmi struktúrába gyúrta össze a régió különféle népeit (lásd az 1. térképet).

Ezek az adatok, Bóna István és Radu Harhoiu dolgozatai, illetve az újabban megjelent információk alapján a következő időrendet és a különféle identitásjelző leletcsoportok elkülönítését javasoljuk, amely egyben azt is jelzi, hogy e korszak első jellemzője (akkor is) a horizontális (etnikai) és vertikális (szociális) heterogenitás:

<i>Stadler-féle új kronológiai rendszer és a feltételezett avar centrum temetőinek időrendje – kora avar kori lelőhelyek (1. térkép)</i>	<i>Avarok</i>	<i>Késő gepidák/germánok (568 utáni korszak)</i>	<i>Korai szlávok</i>
EAI 568–600	Aranyoslóna, Ispánlaka, Marosveresmart–2008	Aranyoslóna, Baráthely Marosnagylak, Marosveresmart–1914	
EAI 600–630	Aranyoslóna, Baráthely, Dicsőszentmárton, Felsőlónya	Aranyoslóna, Marosnagylak, Baráthely	Baráthely, Mezőbánd
EAI 568–630	Diód?, Gulafehérvár?, Nagyenyed?, Torda?		

4. kép. Az Erdélyi-medence temetőiben regisztrálható identitás csoportok a 6. század második és a 7. század első felében

II. Roska Márton volt az első kutató, aki a 20. század elején az általános véleménnyel szemben ment és a régészeti leletanyag alapján leszögezte: már a 10. században a honfoglaló magyarok elfoglalják az Erdélyi-medencét.

Temetők értelmezése:

Egy másik nagyon fontos aspektusa a Roska-féle tanulmányoknak mindenképpen a temetők régészeti és történeti megítélése. Eléggyé egyértelműen kétféle roskai interpretációt tudunk kitapintani ezekben az elemzésekben:

ásatása véglegesen bebizonyította, hogy az erdélyi avar kori temetők esetében, az esetek óriási többségében, nem magányos lovas sírokról, hanem, a kor demográfiai arányai szintjén, jelentős számú népességek temetőiről beszélhetünk az Erdélyi-medencében is.

¹³⁸ Nagy Szabolcs szívességének köszönhetően az egyik temető kerámiaanyaga alapján is biztosan gepida, 6. századra keltezhető népesség temetőjéről van szó.

¹³⁹ BAKÓ 1965, 370; HOREDT 1968, 108, Abb. 2/1–2, 117, Nr. I/24; BÓNA 1988, 164, 30. tábla/1–2.

¹⁴⁰ GARAM 1993, 69, Nr. 43, Taf. 33/1–2.

¹⁴¹ Hasonlóképpen BÓNA 1988, 168–171.

A. a temetők mint a migráció jelei: például a tervingek erdélyi megszállásának útiránya, a honfoglaló leletek Székelyföldön a betelepülés jelei, stb.¹⁴²

B. a temetők mint telepek, falvak jelzői: e temetők nem csaták és nem hősi halottak, hanem telepek, falvak lakóinak maradványai. Ezt szögezi le már a vajdahunyadi és a várfalvi temetők esetében, illetve az 1936-os népvándorlás kori szintézisében is, vagyis a temetők elsősorban a stabilitás jelzői.¹⁴³ A „nomádnak” minősített sírok, sírcsoportok esetében, amelyet jelenkori észrevételek is támogatnak,¹⁴⁴ azonban más interpretáció is elképzelhető, amely újabb kutatások központi célja lehet.

Roska ugyanakkor kihangsúlyozza a temetők és az életfeltételek szoros kapcsolatát, korszaktól függetlenül: „nem esetlegességen múlik, hogy Mezőbándon, Marosvásárhelyen, Marosgombáson a népvándorláskori réteg alatt ott van a skytha réteg”.¹⁴⁵

E. Roska és az anyagi kultúra elemzése

A tárgyközpontú elemzési mód Roska Márton kora középkori tevékenysége utolsó korszakát jellemzi (1940–1944). Ez a tendencia a Hari szórvány avar kengyelpár és nyílcsúcs, a perjámosi övveret és trapéz alakú kengyelek, de leginkább a gyulafehérvári kardtokvég elemzésében érhető tetten.¹⁴⁶

Technikai kontinuitás, ezen belül pedig a berakás technikájának a mediterráni műveltségi folyamatosságával való összekapcsolását a perjámosi kengyelek közlése kapcsán,¹⁴⁷ tájékozottsága mellett nagy valószínűséggel befolyásolta őskori ismeretanyaga.

A kulturális diffúzió¹⁴⁸ és/vagy kereskedelmi kapcsolatok lehetőségének feltételezése jelentős teret kapott az utolsó munkájában.¹⁴⁹ A tanulmányában, jól követhetően, maga sem tudja eldönteni, hogy kereskedelmi kapcsolatok eredményéről, a magyar honfoglalás egy konkrét migrációs bizonyítékáról, vagy egy későbbi, 10–11. századi leletről van-e szó. Az 1940–1944 közötti tanulmányaiból eléggé egyértelműen kiderül, hogy nagymértékben hatott rá, illetve felhasználta mindenekelőtt T. J. Arne, P. Paulsen és Fettich Nándor elemzéseit.¹⁵⁰ Arne és Paulsen munkájának hatását, eredményét és adatbázisának felhasználását láthatjuk a Roska által használt adatsorban (Krasznojarszk, Treyden, Gotland, Öland, Kurland), illetve Fettich-hatást a kardhüvelyvég palmettás ábrázolásának Minuszinszki-medencei párhuzamok említése kapcsán. Fettichel ellentétben, de ugyanakkor egyetértve is a két világháború közötti korszak legismertebb magyar régészével,¹⁵¹ aki a kétélű kardokat viking-normann hatásként értelmezte, Roska a gyulafehérvári kardhüvelyvéget a 11. század elejére keltezi és Szent István korának egyik vitézéhez kapcsolja, amely természetesen a vegyes érvelés egyértelmű példája.

Ennek ellenére, ezen utolsó honfoglalás kori munkája, akárcsak az előbbi két dolgozata, két szempontból is jelentős előrelépést jelent az erdélyi régészetben: 1. Hasonlóan széles körű elemzést addig az anyagi kultúra egyes elemeiről az erdélyi régészetben nem ismerünk. 2. A felhasznált bibliográfiai vonatkozások ezen korszak tanulmányai esetében olyan széles körű tájékozottságról tesznek tanúságot, amely az előtte levő korszakban ismeretlen volt,¹⁵² és amely 1946 után ismét ismeretlenné válik.

¹⁴² ROSKA 1936a, 151; ROSKA, 1936b, 163.

¹⁴³ ROSKA, 1936a, 157; ROSKA, 1936b, 170.

¹⁴⁴ Számos esetben figyelhetőek meg, egészen a 19–20. századig, kis sírkertek, illetve magányos sírok is.

¹⁴⁵ ROSKA 1936a, 157.

¹⁴⁶ ROSKA 1943, 140–143; ROSKA 1944a, 97–101; ROSKA 1944b, 102–108.

¹⁴⁷ ROSKA 1943, 141, 11. jegyzet.

¹⁴⁸ F. Boas elméletéről van szó: BOAS 1911; GOLDSCHMIDT 1959.

¹⁴⁹ ROSKA 1944b, 102–108.

¹⁵⁰ PAULSEN 1933; FETTICH 1937; FETTICH 1938, 475–516; FETTICH 1942.

¹⁵¹ Fettich Nándor Roskára gyakorolt nagyon pozitív hatását azok a sorok is pontosan jelzik, amelyekben „kitűnő”-nek nevezi Fettich 1938-as tanulmányát. Ugyancsak ezen jegyzetének László Gyula cikkére tett hűvös utalása eléggé egyértelműen alátámasztja a kettejük közötti nem éppen barátságos viszonyt. ROSKA 1944b, 106, 47. jegyzet.

¹⁵² Természetesen László Gyulát azért nem említjük, hiszen kortársa volt.

F. A „totális” régész? A pluridiszciplinaritás elődjéről

Az 1936-os honfoglalás kori szintézisének bevezető mondatában egy olyan kutatási irányzat fontosságát hangsúlyozza, amely sajnálatosan, illetve sajátosan az erdélyi és a romániai régészetben a mai napig nem valósult meg, illetve amelyet manapság teljesen félreértelmezve alkalmaznak. Roska mondata, miszerint „A magyarság erdélyi honfoglalásával foglalkoznak krónikásaink, régebbi és újabb történetíróink, nyelvészeink. A kérdésnek megoldásában döntő szava van a régészetnek és e munkába rövidesen bele kell kapcsolódnia a néprajznak és az anthropológiának is” – sajnos a későbbiekben még a megvalósulás közelébe sem került.¹⁵³

Az antropológia jelentőségét a régészeti kutatásban már régebben, a 20. század első évtizedei előtt felismerték, pontosabban már a 19. századtól a honfoglalás korának régészeti kutatásához szorosan kötődtek az antropológiai elemzések,¹⁵⁴ jó néhány esetben pedig maguk az amatőrök is bekapcsolódtak az adatgyűjtésbe: például Kisléghi Nagy Gyula több őskori, népvándorlás kori és honfoglalás kori csontvázat szállított Budapestre.¹⁵⁵ Azt is szükséges megemlítenünk, hogy a régészet és az antropológia képviselői között nem éppen volt felhőtlen a viszony, ennek egy alkalommal éppen egy amatőr, Kisléghi volt az áldozata.¹⁵⁶ Az erdélyi iskola esetében tehát mindenképpen további kutatásokat igényel, hogy miért nem kapcsolódott be az antropológiai kutatásokba: 1. Nem érdekelte volna ezen iskola atyját az antropológia?; 2. A Budapesti Antropológiai Intézettől független intézetet akartak volna létrehozni Kolozsvárt?¹⁵⁷ Alighanem a második lehetőséggel számolhatunk.

Következésképpen Roska Márton valószínűleg e kutatói hozzáállástól nem állt messze, erre pedig az 1936-os bekezdése a legjobb példa. Ezt valószínűleg kapcsolatba hozhatjuk tanárának az előbbi jegyzetben említett tervével, vagyis a Pósta-féle iskola már a század elején nem a „hampeli” utat, gondolkodásmódot követte.¹⁵⁸ Pósta Béla sok tervének kivitelezését sajnálatosan porba döntötte az I. világháborút befejező versailles-i békerendszer. A következő időszakban, az utódállam tudományos kutatási stratégiája, Vasile Pârvan, a levelei alapján, inkább a tudománypolitikával volt elfoglalva, mintsem a tudománnyal.¹⁵⁹ Az „eredmények”, talán ezért is, majdnem egy évszázad után, több mint kézzelfoghatóak.

Következtetések helyett

Roska művének fenti elemzése révén bepillantást próbáltunk nyerni a kora középkori régészet néhány fogas kérdésébe, illetve e kérdés kutatási stádiumába. A fenti elemzés alapján nem azt látjuk tragikusnak, hogy Roska Márton ezelőtt 100 vagy 70 évvel merev etnikai (biológiai) kereteket rajzolt vagy pedig az avar–gepida, avar–szláv lehetséges és valószínűleg nagyon bonyolult kapcsolatról nem ejtett egyetlen szót sem. Azt látjuk tragikusnak, hogy 2011-ig ez a tendencia általánosan a romániai, és specifikusan az erdélyi régészetben alig változott¹⁶⁰: ahogyan előbb említettük, az etnikai kereteket nem fluid, cseppfolyós szociológiai jelenségként, hanem merev, változatlan biológiai realitásként írják le és képzelik el, illetve mindezen elméleti-módszertani kutatási tendenciákban óriási lemaradás tetéződik Ceaușescu hatalomra jutásától napjainkig, a 19. században kitalált, majd a 20. század ’60-as éveitől felelevenített autochton–keresztény–megtelepedett, romanizált, protoromán, illetve román népesség stb. féle toposzok erőltetésével.¹⁶¹

¹⁵³ ROSKA 1936b, 163.

¹⁵⁴ LANGÓ 2007, 182–183.

¹⁵⁵ KISLÉGHI 2010, 150.

¹⁵⁶ „Kérem, én a csontokhoz nem értek, azért a csontokról egy betűt sem közlök.” KISLÉGHI 2010, 143; GÁLL 2010b, 194.

¹⁵⁷ Ezt a tézist támogatja egy Pósta-féle levél is. Köszönetemet fejezem ki Vincze Zoltánnak ezen információkért.

¹⁵⁸ Lásd a 156. jegyzetet.

¹⁵⁹ Lásd a 15. jegyzetet.

¹⁶⁰ Ebből a szempontból lásd BÁLINT 2004, 326, 1023. jegyzet.

¹⁶¹ Egészen másképpen például NICULESCU 2009; HARHOIU–SPÂNU–GÁLL 2011.

Tehát: az előbb vázolt problematikus kérdések nem Roska Márton kutatói nívóját, hanem a II. világháború utáni, illetve napjaink romániai, illetve erdélyi régészetének periferikus voltát és lemaradását bizonyítják. Ezen kellene változtatni. Ha tudunk...

De tudunk? A reneszánsz korától kezdődően a fejlődésnek csakis anyagi vonzatot tulajdonítanak és tulajdonítunk. E kortól kezdődő folyamat eredményeképpen, de minden előbbi korhoz képest radikálisabban, a 19. századtól egy olyan ember lép a történelem színpadára, amely az előbbi korokétól teljesen különbözik: az új ember. Az új ember, együtt és vállvetve a modern állammal, szembefordul a régebbi társadalmak értékeivel, de ennek ellenére, az állami propaganda szolgálatában (is), óriási anyagi erőket mozgósított arra, hogy az előbbi korokat megismerje. „A történelemben még soha nem került az ember élete ilyen környezetbe vagy keretbe ... az emberi sors XIX. században elindított, gyökeres megújulásáról van szó. Új környezetbe – fizikai és társadalmi értelemben is újba – kerül az emberi lét... a XIX. század szülötte minden más emberhez képest új embertípus” – írja 1930-ban Ortega y Gasset.¹⁶² Ez az új embertípus képtelen megérteni a középkor emberét,¹⁶³ következésképpen akkor mennyire értheti meg például a 6. századi avar vagy a 10. századi honfoglaló magyar jellegzetes gondolkodásmódját, értékrendszerét? Szkeptikusan írjuk le e sorokat: a természettudományos módszerek segítségével ellenére (is) annyira ismerhetjük meg a múltat, mint a jövőt: ennek vázát ... csak a vázát.

FORRÁSOK

TACITUS, Germanorum

Publius Cornelius Tacitus, *De origine, situ, moribus at populis Germanorum*. In: Tacitus összes művei. Fordította Borzsák I. Budapest. 1970. 40–66.

IRODALOM

ALFÖLDI A.

1926 Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien. Berlin–Leipzig.

ANDRÉN, A.

1993 Doors to other worlds: Scandinavian death rituals in Gotlandic perspectives. *JEA* 1. 33–56.

ANGHELINU, M.

2003 Evoluția gândirii teoretice în arheologia din România. Concepte și modele aplicate în preistorie. Târgoviște.

ARNE, T. J.

1913 Einige Schwert-Ortbänder aus der Wikingerzeit. *Opuscula Archaeologica Oscari Montelio Septuagenario dicata*. Stockholm. 375–390.

ASSMAN, J.

1992 Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München.

BABEȘ, M.

1994 Siebenbürgen in der Römerzeit. Zur Frage der Kontinuität und der Romanisierung der Geto-Daker. In: Schuller, W. (Hrsg.): *Siebenbürgen zur Zeit der Römer und der Völkerwanderung*. Köln – Weimar – Wien. 117–144.

¹⁶² ORTEGA Y GASSET 1995, 50.

¹⁶³ Talán ide kíváncsoznak az antimodernista Carl Braig szavai, éspedig: a modernizmus „vak mindenre, ami nem azonos saját magával, vagy nem őt szolgálja.” BRAIG 1990, 37.

- BAKÓ G.
 1962 Elemente slave în necropola de la Bandu de Câmpie. *SCIV* 13. 451–459.
 1965 Avarii și Transilvania. *SCIV* 7. 367–371.
- BÁLINT CS.
 1995 Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai. Régészeti tanulmányok. *MŐK*. Szeged.
 1999 Zwischen Orient und Europa. Die "Steppenfixierung" in der Frühmittelalterarchäologie. In: Henning, J. (Hrsg.): *Zwischen Byzanz und Abendland. Pliska, der östliche Balkanraum und Europa im Spiegel der frühmittelalterarchäologie*. Frankfurt am Main. 13–16.
 2004 A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti tanulmányok. *VAH* 16a. Budapest.
 2005 Ki volt „magyar” a honfoglaláskorban és Szent István korában? In: Romsics I. – Szegedy-Maszák M. (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest. 37–56.
 2007 On „Orient-preference” in archaeological research on the Avars, proto-Bulgarians and conquering Hungarians. In: Henning, J. (ed.): *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium. Millenium-Studies* 5/1. Berlin – New York. 545–567.
 2012 Az avar kori ötvösség technikai és kultúrtörténeti aspektusai. In: Vida T. (szerk.): *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére / Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*. Budapest. 311–318.
- BANNER J.
 1963 Emlékezés Pósta Bélára, születése száz éves fordulóján. *DissArch* 5, 17–28.
- BÁRZU, L.
 2010 Ein gepidisches Denkmal aus Siebenbürgen. Das Gräberfeld 3 von Bratei (Bearbeitet von Radu Harhoiu). *ArchRom* 4. Cluj-Napoca.
- BÁRZU, L. – HARHOIU, R.
 2008 Gepiden als Nachbarn der Langobarden und das Gräberfeld von Bratei. In: Bemmman, J. – Schmader, M. (Hrsg.): *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 11. Bonn. 513–578.
- BENEA, D. – HICA, I.
 2004 Damnatio memoriae în arhitectura romană târzie de la Dunărea de Jos. Timișoara.
- BEREND, N.
 2010 Spinei, Victor: The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. Leiden: Koninklijke Brill NV, 2009 (recenzió). *The Medieval Review*
<https://scholarworks.iu.edu/dspace/handle/2022/13060?show=full>
- BIERBRAUER, V.
 2004 Die Keszthely-Kultur und die romanische Kontinuität in Westungarn (5.–8. Jh.). Neue Überlegungen zu einem alten Problem. In: Seibert, H. – Thoma, G. (Hrsg.): *Von Sachsen bis Jerusalem. Menschen und Institutionen im Wandel der Zeit. Festschrift für Wolfgang Giese zum 65. Geburtstag*. München. 51–72.
- BOAS, F.
 1911 *The Mind of Primitive Man*. New York.
- BOIA, L.
 1997 *Istorie și mit în conștiința românească*. București.
 2005 *Două secole de mitologie națională*. București.
- BÓNA I.
 1961 Az újhartyáni germán lovassír. *ArchÉrt* 88. 192–209.
 1970 Avar lovassír Iváncsáról. *ArchÉrt* 97. 243–261.
 1976 A'laube du Moyen Age. Gépides et Lombards dans le bassin des Carpates. Budapest.
 1980 Studien zum frühawarischen Reitergrab Szegvár. *AAH* 32. 31–95.
 1982–1983 A XIX. század nagy avar leletei. *SzMMÉ*. 21–160.

- 1988 Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: Köpeczi B. (főszerk.): *Erdély története I.* Budapest. 129–194.
- 1998 Das langobardenzeitliche Gräberfeld von Hegykő, Komitat Győr-Sopron. In: Anreiter, P. – Bartosiewicz L. – Jerem E. – Meid, W. (eds.): *Studies in Archaeology. Archaeozoology and Linguistics in memoriam Sándor Bökönyi. Archaeolingua* 8. Budapest. 109–120.
- BÓNA I. – NAGY M.
2002 *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I. MGAH* 1. Budapest.
- BRAIG, C.
1990 Was soll der Gebildete von dem Modernismus wissen? In: Thomä, D. (Hrsg.): *Die Zeit des Selbst und die Zeit danach. Zur Kritik der Textgeschichte Martin Heideggers.* Frankfurt an Main. 35–44.
- BRATHER, S.
2004 Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlage und Alternativen. *RGA-E* 42. Berlin – New York.
- BUDAY Á.
1925 Pósta Béla. *DolgSzeg* 1. 5–16.
- C. E.
2012 Nemeti, I. – Beu-Dachin, E. (coord.): Mic dicționar de divinități. O incursiune în panteonul Daciei Romane. Catalog de expoziție. Cluj-Napoca.
- CSALLÁNY D.
1961 Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.). *ArchHung* 38. Budapest.
- CSIKY G.
2009 Az avar kori szűrő- és vágófegyverek. Osztályozás – tipológia – kronológia – technológia. ELTE BTK, PhD disszertáció. Budapest. (A szöveg elérhető: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/csikygergely/diss.pdf>)
- CSORBA CS.
1969–1970 Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolája és a „Dolgozatok”. *DMÉ.* 117–146.
(1971)
- DAICOVICIU, D.
1968 Romanizarea Daciei. *Apulum* 7. 261–272.
- DIACONESCU, A.
1996 Ornamenta Dignitatis. Însemne de grad și simboluri ale statutului social la elitele autohtone după retragerea aureliană. In: Mitu, S. – Gogâltan, F.: *Viața privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania.* Oradea – Cluj-Napoca. 83–108.
- DOBOS A.
2010/2011 Az erdélyi soros temetők lovastemetkezései. In: Körösfői Zs. (szerk.): *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában.* *MIMK* 3. Székelykeresztúr. 377–403.
- DEÁK Á.
2000 „Nemzeti egyenjogúsítás.” Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860. Budapest.
- EDDIE, S. M.
2004 A pénzügyi függetlenség korlátai a vámunió szuverén államaiban: az Osztrák-Magyar Monarchia mint „adóunió” 1868 és 1911 között. *Aetas* 1. 202–218.
- ELIADE, M.
1987 A szent és a profán. Budapest (magyar kiadás).
- ELLIS DAVIDSON, H.
1982 *Scandinavian Mythology.* London.
- ERŐS V.
2009 A magyar történetírás a két világháború közötti időszakban. *EM* 71, 1–2. 7–27.
2011 A magyar történetírás a dualizmus korában. *EM* 73, 3–4. 12–22.
- FEJTŐ F.
1988 Réquiem pour un Empire défunt. Histoire de la destruction de l’Autriche-Hongrie. Paris.

- FERENCZI I.
1999 Pósta Béla, a múzeumszervező tudós. *EM* 66,1–2. 56–63.
- FERN, CH.
2005 The Archaeological Evidence for Equestrianism in Early Anglo-Saxon England, c. 450–700. In: Pluskowski, A. (ed.): *Just Skin and Bones? New Perspectives on Human–Animal Relations in the Historical Past. BAR – International Series* 1410. 43–71.
- FETTICH N.
1937 A honfoglaló magyarság fémművészete – Die Metallkunst der Landnehmenden Ungarn. *ArchHung* 21. Budapest.
1938 A prágai Szent István kard régészeti megvilágításban. In: Serédi J. (szerk): *Szent István Emlékkönyv* III. Budapest. 475–516.
1942 Die altungarische Kunst. Berlin.
- FICHTE, J. G.
1808 Reden an die deutsche Nation. Berlin.
- FODOR I.
1977 Bolgár-török jövevényiszavaink és a régészet. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Budapest. 79–114.
2005 Lovak az eurázsiai pusztákon. *História* 2005, 1–2. 6–10.
- GAIU, C.
1992 La cimitière de Bistrița. *Dacia NS* 36. 115–124.
- GÁLL E.
2010a Márton Roska (1880–1961) și cercetarea arheologică a secolelor X–XI. *SCIIVA* 61, 3–4. 281–306.
2010b Kisléghi Nagy Gyula és a honfoglalás kori régészet/Gyula Kisléghi Nagy and the Archaeology of the Conquest Period. In: Kisléghi Nagy Gy.: *Archaeológiai Napló*. Szeged–Temesvár. 193–199.
2011 Doboka-IV. vártérség templom körüli temetője. Régészeti adatok egy észak-erdélyi ispáni központ 11–13. századi fejlődéséhez. Kolozsvár.
2012 In the midst of nationalisms’: Márton Roska (1880–1961) and the archaeological research of the tenth and eleventh centuries. *Acta Eurasiatica* 1. (s. a.).
- GARAM É.
1983 Über die frühawarischen Gräber von Zsámbok. *FA* 34. 139–156.
1993 Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum. *Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archeologica* 1. Budapest.
- GENITO, B.
2000 Archaeology of the Early Medieval Nomads in Italy: the Horse-burials in Molise (7th Century) South-Central Italy. In: Bálint Cs. (Hrsg.): *Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6.–7. Jahrhundert. VAH* 10. Budapest–Naples–Rome. 229–248.
- GOLDHAHN, J.
1999 Sagaholm: hällristningar och gravritual. Umeå universitets arkeologiska institution. Jönköping.
- GOLDSCHMIDT, W. R. (ED.)
1959 The Anthropology of Franz Boas. Essays on the Centennial of His Birth. New York.
- GRÄSLUND, A. S. – MÜLLER-WILLE, M.
1992 Burial customs in Scandinavia during the Viking Age. In: Roesdahl, E. – Wilson, D. (ed.): *From Viking to Crusader: The Scandinavians and Europe 800–1200*. Uddevalla. 186–187.
- GRATZ G.
1934 A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918, I–II. Budapest.
1935 A forradalmak kora. Budapest.

- GREZAK, A.
2007 Groby koni na cmentarzyskach kultury bogaczewskiej. In: Bitner-Wróblewska, A. (red.): *Kultura bogaczewska w 20 lat później: Materiały z konferencji, Warszawa, 26–27 marca 2003. Seminarium Bałtyjskie 1*. Warszawa. 353–365.
- VAN GULIK, R. H.
2005 Hayagriva: Horse Cult in Asia. Leiden.
- GYURGYÁK J.
2007 Ezzé lett magyar hazátok (A magyar nemzeteszmé és a nacionalizmus története). Budapest.
- HAGBERG, U. E.
1967 The Votive Deposits in the Skedemosse Fen and their Relation to the Iron-Age Settlement on Öland, Sweden. *The Archaeology of Skedemosse II*. Stockholm.
- HARHOIU, R.
1997 Die Frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien. *ArchRom 1*. Bukarest.
2004a Der römisch-byzantinischen Import des 6.–7. Jahrhunderts als ethnischer Indikator der siebenbürgischen Romanen. In: Friesinger, H. – Stuppner, A. (Hrsg.): *Zentrum und Peripherie – Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 57*. 149–167.
2004b Das Miereschprogramm. Ein vergessenes Forschungsprojekt? In: *Monumenta Studia Gothica 4. Europa Barbarica*. Lublin. 159–161.
2010 Chorologische und chronologische Betrachtungen zum Gräberfeld 3 von Bratei. In: BÂRZU 2010. 149–159.
- HARHOIU, R. – SPÂNU, D. – GÁLL E.
2011 Barbari la Dunăre. Cluj-Napoca.
- HELZMANOVSKI, H.
1979 Das Kind in Österreich: Eine Demographische Analyse aus Anlass des "Jahres Des Kindes". In: Robert Lee, W. (ed.): *European Demography and Economic Growth*. London. 27–79.
- HERDER, J. G.
1784–1791 Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Bd. 4. Berlin.
- HICA, I.
1974 Un cimitir din secolul al VII-lea e.n. la Valea Largă (jud. Mureș). *SCIVA 25*. 517–526.
- HITCHINS, K.
1994 Romania 1866–1947. București.
- HOPPÁL M.
2001 A tulipán motívum térben és időben. In: *Fettich Nándor emlékezete. Vasi Szemle 55, 4*. 459–473.
- HORED, K.
1956 Avarii in Transilvania. *SCIV 7*. 393–406.
1958a Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens. Bukarest.
1958b Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII. *Biblioteca Istorică 7*. București.
1968 Das Awarenproblem in Rumänien. *ŠtZv AUSAV 16*. 103–120.
1977 Der östliche Reihengräberkreis in Siebenbürgen. *Dacia NS 21*. 251–268.
1986 Siebenbürgen im Frühmittelalter. *Antiquitas 3, 28*. Bonn.
- HORED, K. – PROTASE, D.
1972 Das zweite Fürstengrab von Apahida. *Germania 50*. 174–220.
- HUSZÁR E.
2004 Történeti és régészeti adatok a kora középkori germánok lótarthatásához. *Barbarikumi Szemle 1*. 23–41.
- ISTVÁNOVITS E. – KULCSÁR V.
1987–1989 Pajzsos temetkezések a Dunától keletre eső kárpát-medencei Barbaricumban. (1992) *JAMÉ 30–32*. 47–96.
- JASKANIS, J.
1966 Human Burials with Horses in Prussia and Sudovia. *Acta Baltico-Slavica 4*. 29–65.

- I. R.
 2001 Theodorescu, R. (ed.): *Istoria românilor*. Vol. III. București.
 2010 Theodorescu, R. (ed.): *Istoria românilor*. Vol. III. București.
- KACZANOWSKI, P. – KOZŁOWSKI, J. K.
 1998 *Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.)*. Kraków.
- KARCZEWSKA, M. – MACIEJ KARCZEWSKI, M. – GRĘZAK, A.
 2009 The Role of Horse Burials in the Bogaczewo Culture. The Key Studies of Paprotki Kolonia site 1 Cemetery, Northeast Poland. In: Bliujien, A. (ed.): *The Horse and Man in European Antiquity (Worldview, Burial Rites, and Military and Everyday Life)*. *Archaeologia Baltica* 11. 56–90.
- KISS A.
 1968 A Keszthely-kultúra helye a pannóniai római kontinuitás kérdésében. *ArchÉrt* 95. 93–101.
- KISS G.
 2001 Fettich Nándor és a Vas megyei népvándorláskor kutatás kezdetei. In: *Fettich Nándor emlékezete. Vasi Szemle* 55, 4, 421–451.
- KONTNY, B.
 2009 Horse and its Use in the Przeworsk Culture in the Light of the Archaeological Evidence. In: Bliujien, A. (ed.): *The Horse and Man in European Antiquity (Worldview, Burial Rites, and Military and Everyday Life)*. *Archaeologia Baltica* 11. 92–114.
- KOSSINA, G.
 1911 *Die Herkunft der Germanen. Zur Methode der Siedlungsarchäologie*. Würzburg.
 1936 *Die deutsche Vorgeschichte, eine hervorragend nationale Wissenschaft*. Würzburg.
- KOVÁCS I.
 1913 A mezőbándi ásatások/Les fouillages de Mezőbánd. *Dolgozatok* 4. 265–429.
- KOVRIG I.
 1963 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *ArchHung* 40. Budapest.
- KRAMER, J.
 1999–2000 Sprachwissenschaft und Politik. Die Theorie der Kontinuität des rumänischen und der balkanischen Ethno-Nationalismus im 20. Jh. *Balkan Archiv N.F.* 24–25. 105–163.
- KUHN, W.
 2006 *A darwinizmus buktatói. Egy évszázados tévedés vége*. Budapest.
- LANGÓ P.
 2007 *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*. Budapest.
- LAVASTINE, A. L.
 1998 *Filosofie și naționalism. Paradoxul Noica*. București.
- LEWIN, K.
 1972 *A mezőelmélet a társadalomtudományokban*. Budapest.
- LIVEZEANU, I.
 1998 *Cultură și naționalism în România Mare (1918–1930)*. București.
- MADGEARU, A.
 2011 *Istoria militară a Daciei post-romane. Târgoviște*.
- MÁLYUSZ E.
 2006 *A vörös emigráció. Máriabesnyő – Gödöllő*.
- MÉREI F.
 1971 *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest.
- MESTERHÁZY K.
 2001 Fettich Nándor és a magyar honfoglalás régészete. In: *Fettich Nándor emlékezete. Vasi Szemle* 55, 4. 452–458.
- MICHELBERTAS, M.
 1986 *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius.

- MITU, S.
1997 Geneza identității naționale la românii ardeleni. București.
2006 Transilvania mea. Iași.
- MÜLLER-WILLE, M.
1970–1971 Pferdegrab und Pferdeopfer im frühen Mittelalter. *BerROB* 20–21. 119–248.
- NAGY G.
1913 Erdély a honfoglalás idejében a régészeti leletek világánál. *ArchÉrt* 33. 268–275.
- NÉMETHI M. – KLIMA L.
1987–1989 Kora avar kori lovas temetkezések. *JAMÉ* 30–32. 173–244.
- NEUMANN, V.
2001 Ideologie și Fantasmagorie. Perspective comparative asupra gândirii politice în Europa Est-Centrală. Iași.
- NICULESCU, GH. A.
2007 Archaeology and Nationalism in the History of the Romanians. In: Kohl, P. L. – Kozelsky, M. – Ben Yehuda, N. (eds.): *Selective Remembrances. Archaeology in the Construction, and Consecration of National Pasts*. Chicago – London. 127–159.
2009 Populația romanică dintre Dunăre și Alpi în antichitatea târzie. București.
- NOWAKOWSKI, W.
2009 Horse Burials in Roman Period Cemeteries of the Bogaczewo Culture. In: Bliujien, A. (ed.): *The Horse and Man in European Antiquity (Worldview, Burial Rites, and Military and Everyday Life)*. *Archaeologia Baltica* 11. 56–90.
- NYÍRI K.
1980 A monarchia szellemi életéről. Filozófiatörténeti tanulmányok. Budapest.
- ORTEGA Y GASSET, J.
1995 A tömegek lázadása. Budapest (magyar kiadás).
- PÁRDU CZ M.
1972 Fettich Nándor. *ArchÉrt* 99, 113–114.
- PÁRVAN, V.
1974 Începuturile vieții romane la gurile Dunării. (Ediția a II-a îngrijită de R. Vulpe). București.
1983 Corespondență și acte. București.
1997 Datoria vieții noastre (Lecție inaugurală a Universității din Cluj, 2 noiembrie 1919). București.
- PAULSEN, P.
1933 Magyarországi viking leletek az észak- és nyugat-európai kultúrtörténet megvilágításában/Wikingerfunde aus Ungarn im Lichte der Nord- und Westeuropäischen Frühgeschichte. *ArchHung* 12. Budapest.
- POHL, W.
1980 Die Gepiden und die Gentes an der mittleren Donau nach dem Zerfall des Attilareiches. In: Wolfram, H. – Daim, F. (Hrsg.): *Die Völker an der mittleren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Berichte des Symposiums der Kommission für Frühmittelalterforschung 24. bis 27. Oktober 1978, Stift Zwettl, Niederösterreich*. Wien. 239–305.
- POPA, A.
1961 Materiale din perioada de trecere la feudalism în zona orașului Alba Iulia. *Apulum* 4. 221–232.
- PROTASE, D.
1990–1993 Procesul de romanizare și dănuirea romanității în Dacia. *Apulum* 27–30. 259–268.
1994 Siebenbürgen in der Römerzeit. In: Schuller, W. (Hrsg.): *Siebenbürgen zur Zeit der Römer und der Völkerwanderung*. Köln – Weimar – Wien. 41–70.
- RAFFAY E.
1990 Trianon titkai, avagy hogyan bántak el országunkkal. Budapest.
2012 Politizáló szabadkőművesség – Jászi Oszkár és a Martinovics Páholy államellenes tevékenysége 1906–1912. Budapest.

- ROMSICS I.
 2001 A trianoni békeszerződés. Budapest.
 2010 Magyarország története a XX. században. Budapest.
- ROSKA M.
 1913 Árpád-kori temető Vajdahunyadon/Sepulture de l'époque d'Arpad, à Vajdahunyad, *Dolgozatok* 4. 166–198.
 1914 Árpád-kori temető Várfalván/Cimetiere de l'époque des Árpádes à Várfalva, *Dolgozatok* 5. 125–187.
 1927 Emlékek a magyarság erdélyi honfoglalásához. In: György L. (szerk.): *Márki Emlékkönyv*. Kolozsvár. 132–138.
 1930 Az érmihályfalvi germán sír. *ArchÉrt* 44. 229–233.
 1934 Das gepidische Grabfeld von Vereşmort-Marosveresmart (Turda-Tordaaranyos, Siebenbürgen). *Germania* 18. 123–130.
 1936a Erdély és a népvándorlások kora. In: Asztalos M. (szerk.): *A történeti Erdély*. Budapest. 151–159.
 1936b A honfoglalás és Erdély. In: Asztalos M. (szerk.): *A történeti Erdély*. Budapest. 163–173.
 1943 Perjámosi leletek I–II. *Közl* 3. 140–143.
 1944a A hari (Hiria, Alsó-fehér vm.) honfoglalás kori sírlelet. *Közl* 4. 97–101.
 1944b A gyulafehérvári (Alba Iulia, Alsófehér M.) viking bronzkardtokvég. *Közl* 4. 102–108.
- RUSTOIU, G. T. – CIUTĂ, M.
 2008 Mormântul unui călăreţ avar recent descoperit la Unirea – Vereşmort (jud. Alba). *Apulum* 45. 71–98.
- RUSU, M.
 1962 The Prefeudal Cemetery of Noşlac (VIth–VIIth centuries). *Dacia NS* 6. 269–292.
 1964 Cimitirul prefeudal de la Noşlac. In: *Probleme de muzeografie*. Cluj. 32–45.
- SALAMON Á. – ERDÉLYI I.
 1971 Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. *StudArch* 5. Budapest.
- SCHRAMM, G.
 1997 Korai román történelem. Nyolc tézis a délkelet-európai kontinuitás helyének meghatározásához. Debrecen.
- SCURTU, I.
 2002 Istoria contemporană a României. 1918 – 2001. Bucureşti.
 é. n. Istoria României în anii 1918–1940. Evoluţia regimului politic de la democraţie la dictatură. Bucureşti.
- SHENK, P.
 2002 To Valhalla by Horseback? Horse Burial in Scandinavia during the Viking Age. Oslo.
- SIMMEL, G.
 1973 Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Budapest.
- SIMON L.
 1991 Korai avar kardok. *Studia Comitatus* 22. 263–346.
- SOMOGYI É.
 2007 A dualizmus államrendszere. In: Gerő A. (szerk.): *A Monarchia kora – ma*. Budapest. 109–122.
- STADLER, P.
 2008 Avar chronology revisited, and the question of ethnicity in the Avar quaganate. In: Curta, F. (ed.): *The Other Europe in the Middle Ages. Avar, Bulgars, Khazars, and Cumans*. Leiden–Boston 2008, 47–82.
- STROBEL, K.
 2005–2007 Die Frage der rumänischen Ethnogenese: Kontinuität – Diskontinuität im unteren Donaunraum in Antike und Frühmittelalter. *Balkan Archiv N.F.* 30–32. 61–166.
- SPÂNU, D.
 2012 Tezaurele dacice. Creaţia în metale preţioase din Dacia preromană. Bucureşti.

- STANCIU, I.
2002 Gepizi, avari și slavi timpurii (sec. V–VII. p. Chr.) în spațiul vestic și nord-vestic al României. *EN* 12. 203–236.
2008 Gepiden, Frühawaren und -Slawen im Westen und Nordwesten Rumäniens. *Antaeus* 29–30. 415–448.
- STEUER, H.
2003 Pferdegräber. *RGA* 23. 50–96.
- SZEKFI GY.
1920 Három nemzedék. Egy hanyatló kör története. Budapest.
1934 Három nemzedék és ami utána következik. Budapest.
- SZIMBÓLUMTÁR
2001 Pál J. – Újvári E. (szerk.): Szimbólumtár – Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és magyar kultúrából. Budapest.
- SZYMAŃSKI, P.
2005 Mikroregion osadniczy z okresu wpływów rzymskich w rejonie jeziora Salet na Pojezierzu Mazurskim. *Światowit Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages* 10. Warszawa.
- SZŐKE B.
1962 A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. *Régészeti tanulmányok* 2. Budapest.
- TAIFEL, H.
1981 *Human Groups and Social Categories*. Cambridge.
- TĂNASE, D.
2010 Prelucrarea metalelor în lumea barbară la Dunărea Mijlocie și Inferioară în secolele VI–VII. Timișoara.
- TEJRAL, J.
2009 Langobardische Fürstengräber nördlich der mittleren Donau. In: von Freeden, U. – Friesinger, H. – Wamers, E. (Hrsg.): *Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa. Akten des 59. Internationalen Sachensymposiums und der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonauraum. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 12. Bonn. 123–162.
- TÓTH E.
1990 (1991) A 4–8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1990/2. 17–35.
1994 Das Christentum in Pannonien bis zum 7. Jahrhundert nach den archäologischen Zeugnissen. In: Boshof, E. – Wolf, H. (Hrsg.): *Das Christentum im bayerischen Raum*. Köln – Weimar – Wien. 241–272.
2001 Fettich Nándor és a Savaria-topográfia. In: *Fettich Nándor emlékezete. Vasi Szemle* 55, 4. 413–420.
- TURNER, J. C.
1987 *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Group*. Oxford.
- VÉKONY G.
2001 Fettich Nándor és a szkíták. In: *Fettich Nándor emlékezete. Vasi Szemle* 55, 4. 403–412.
- VIDA T.
2008 Conflict and coexistence: the local population of the Carpathian Basin under Avar rule (sixth to seventh century). In: Curta, F. (ed.): *The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*, 2. Leiden – Boston. 13–46.
2009a Local or foreign Romans? The problem of the Late Antique population of the 6th–7th centuries AD in Pannonia. In: Quast, D. (ed.): *Foreigners in Early Medieval Europe. Thirteenth International Studies on Early Medieval Mobility*. Mainz. 233–260.
2009b „...Kérték, hogy Pannóniában lakhassanak”. Az avarok letelepése. In: Anders A. – Szabó M. – Raczky P. (szerk.): *Régészeti dimenziók. Tanulmányok az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének tudományos műhelyéből*. Budapest. 105–122.

- VINCENT, A.
2002 Nationalism and Particularity. Cambridge.
- VINCZE Z.
2002 Pósta Béla-iratok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának levéltárában. *EM* 64, 1–2. 25–44.
2003 A Keleti Intézet Pósta Béla-i terve. In: Pál-Antal S. – Sipos G. – W. Kovács A. – Wolf R. (szerk.): *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. I. Kolozsvár, 640–657.
2004 Létay Balázs: derékba tört régésszálya. *Keresztény Magvető. Az Erdélyi Unitárius Egyház Folyóirata* 1. 58–73.
2005 Roska Márton, a kolozsvári régészeti iskola megalapítója. *Honismeret Szövetség Folyóirata* 33, 5. 7–15.
- VISY Zs.
2012 „Dacia ... Diurno bello decibali viris fuerat exhausta”. Alföldi András és a dáciai kontinuitás. *AntTan* 56. 233–255.
- VOLOVITCH, L.
1991 Nationalist Ideology and Antisemitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1939's. Oxford.
- VÖRÖS I.
1999 Germán ló-kutya kettős sírok Keszthely avar kori temetőjében. *ZM* 9. 121–151.
- WYCZÓŁKOWSKI, M.–MAKOWIECKI, D.
2009 Horse Sacrifices in Prussia in the Early Middle Ages. Ritual Area in Poganowo Site IV, Olsztyn Province (Poland). In: Bliujien, A. (ed.): *The Horse and Man in European Antiquity (Worldview, Burial Rites, and Military and Everyday Life)*. *Archaeologia Baltica* 11. 295–304.
- ZUB, A.
2005 Clio sub semnul interogației. Idei, sugestii, figure. Iași.
- ØSTMO, E.
1997 Horses, Indo-Europeans and the Importance of Ships. *The Journal of Indo-European Studies* 25, 3–4. 285–326.

MÁRTON ROSKA AND THE TRANSYLVANIAN ARCHAEOLOGY: YESTERDAY AND TODAY
CRITICAL NOTES TO THE ARMENIAN-HUNGARIAN SCIENTIST'S STUDIES
ON THE EARLY MIDDLE AGES
(ABSTRACT)

The critical analysis which can be found in Roska's works and which I find to contain his most important observations is the criticism of our archeology, as hardly any progress has been made since Roska died.

When analysing Roska's works, it is important to note that they showed progress keeping up with the his excavations and other excavations relating to that era. His observations show a definite progress from the rigid historical description (as in the second part of the article analysing the cemetery in Várfalva) towards the archeological observations and analyses.

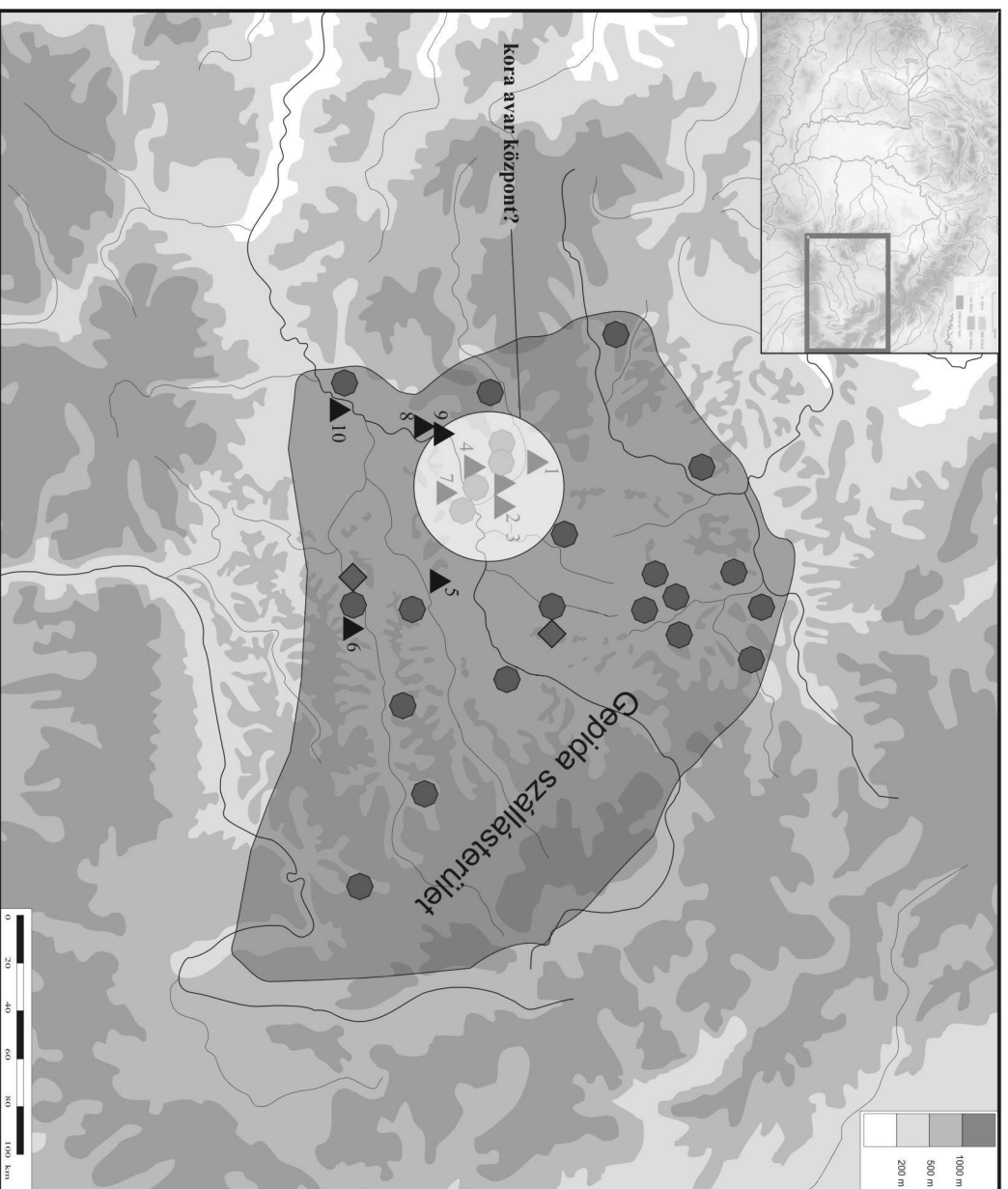
According to his field research and his excavations and in close connection with them, we have divided his archeological studies and analyses into three periods based on their characteristics:

1911–1914	<i>monographies, the period of historicization</i>
1927–1936	the period of syntheses
1940–1944	the research of some elements of the material culture in several aspects

Through the above analysis of Roska's work, we tried to catch a glimpse into some of the major problems of early medieval archeology and the stage of the research of this problem. Based on

the analysis above, we do not find it tragic that 70 or 100 years ago Márton Roska drew rigid ethnic frames or that he did not mention the Avar-Gepid or Avar-Slav relations at all. What we find tragic is the fact that this tendency has hardly changed in the archeology in Romania until 2011: as I have just mentioned, ethnic frames are thought and described to be rigid, stable biological reality and not a fluid, liquid social phenomenon and all this huge backwardness in theoretical research is coupled by some with the forced topos of autochthon-Christian-settled, proto-Romanian and Romanian populations.

- Korai avar lelőhelyek:*
1. Torda
 - 2–3. Aranylóna
 4. Veresmart
 5. Dicsőszentmárton
 6. Baráthely
 7. Ispánlaka
 8. Diód
 9. Nagyenyed
 10. Gyulafehérvár

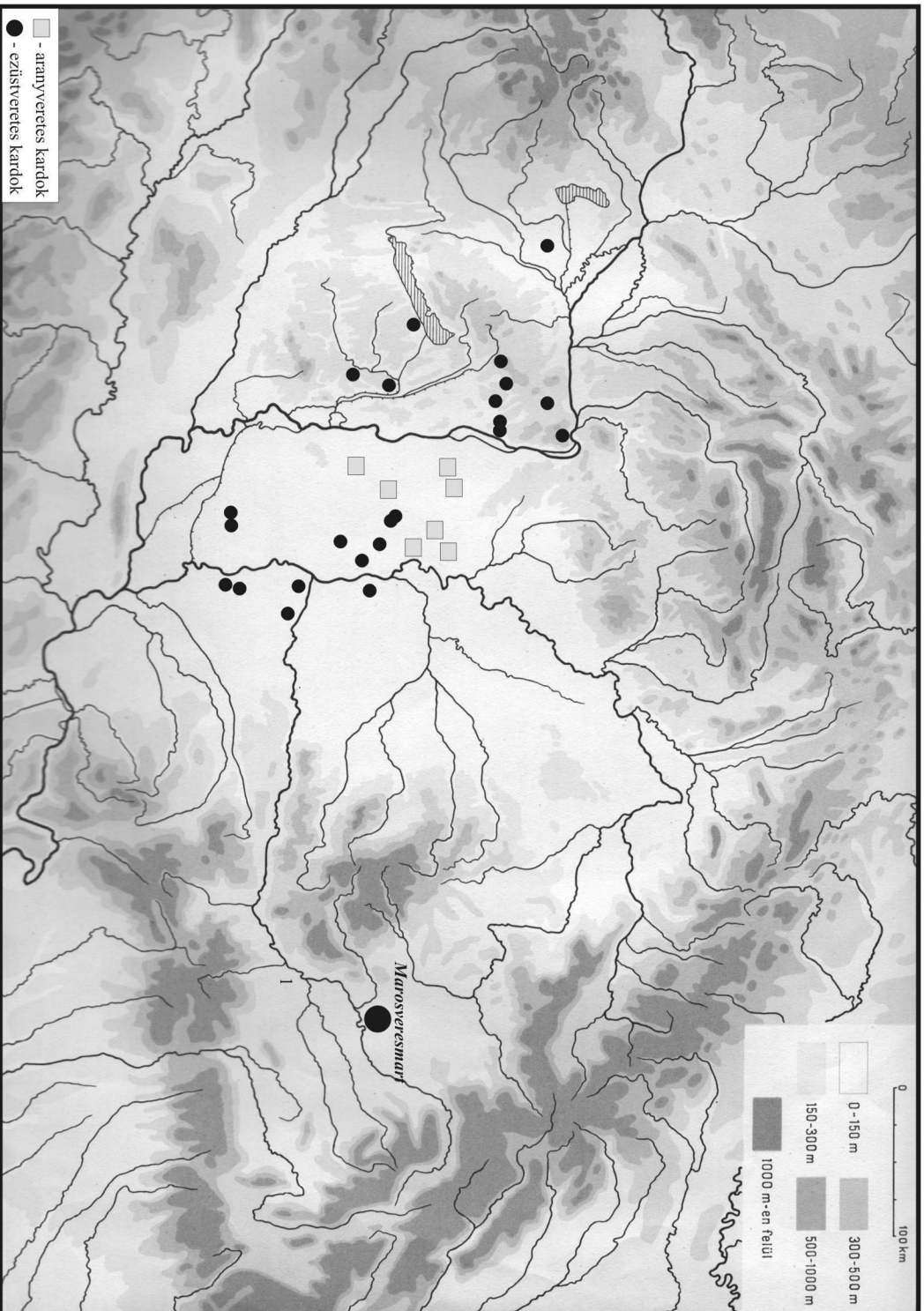
- ▲ - kora avar leleték
- - avarkori gepidák
- ◆ - korai szlavok

1. térkép

A legkorábbi avar lelőhelyeknek tartható temetők, sírok és szórványleletek előkerülése az Erdélyi-medencében és a 6–7. századi gepida temetők (Reihengräberfelder) (Harhoiu 2010, 1. elterjedési térképe adatainak felhasználásával)

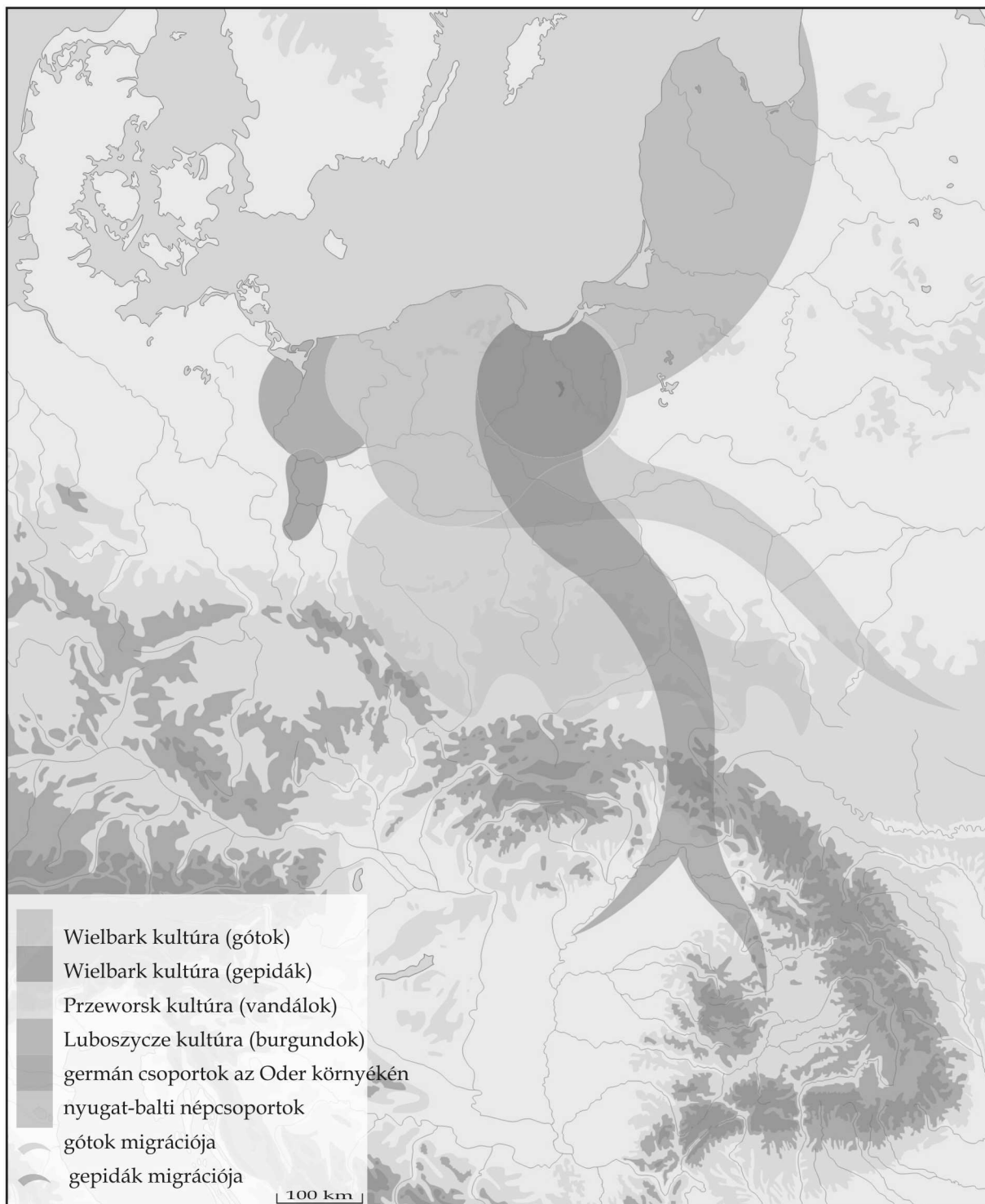

2. térkép A legkorábbi avar lelőhelyeknek tartható temető, sírok Marosveresmart, Marosnagylak és Ispánlaka körzetében

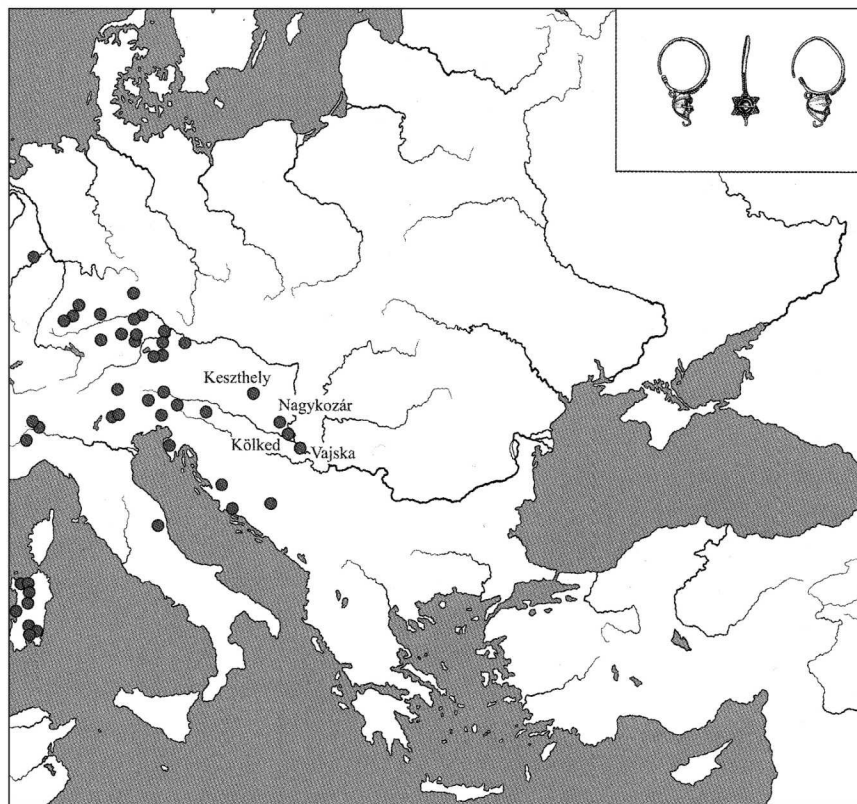
3. térkép

Arany- és ezüstveretes korai avar kárdok a Kárpát-medencében (Simon 1991 és Vida 2009b térképei adatainak kiegészítése)

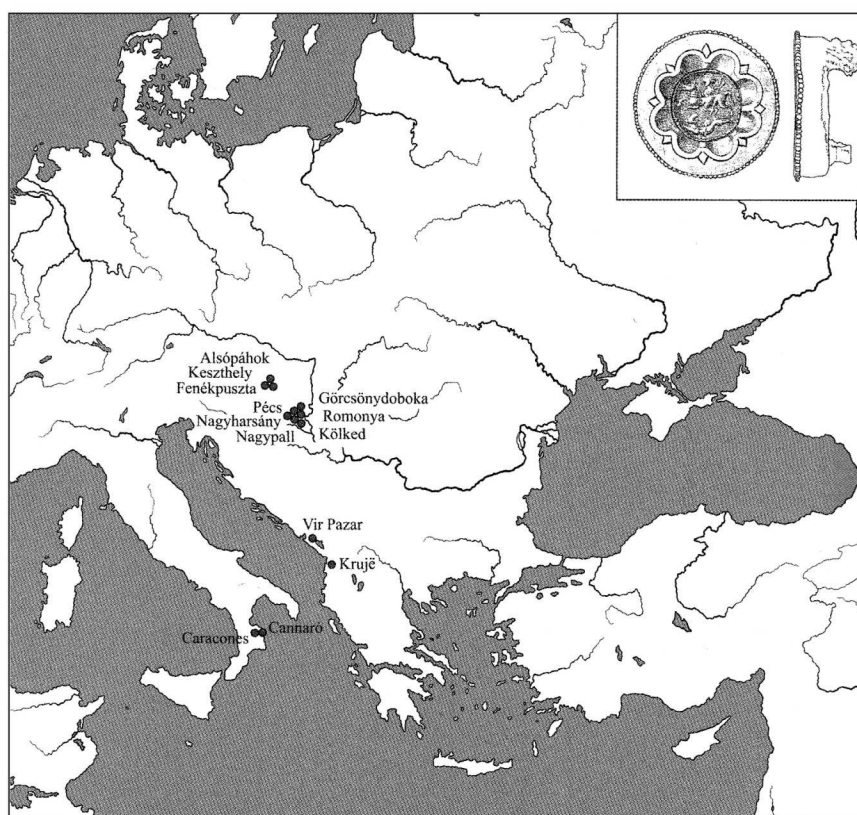

4. térkép

A gótok és a gepidák migrációja és az erdélyi germán lovastemetkezések közötti egyik lehetséges összefüggés

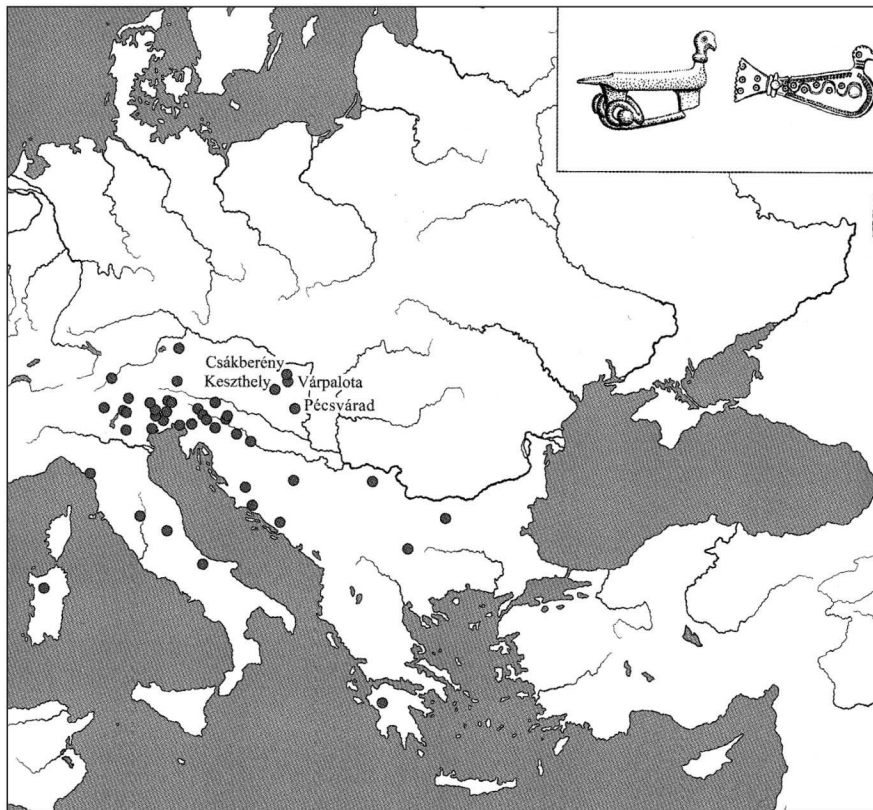

a

b

5. térkép Poszt római néppel kapcsolatba hozott anyagi kultúra elemeinek elterjedése (a–b) (Vida 2009a, Fig. 1–2 nyomán)

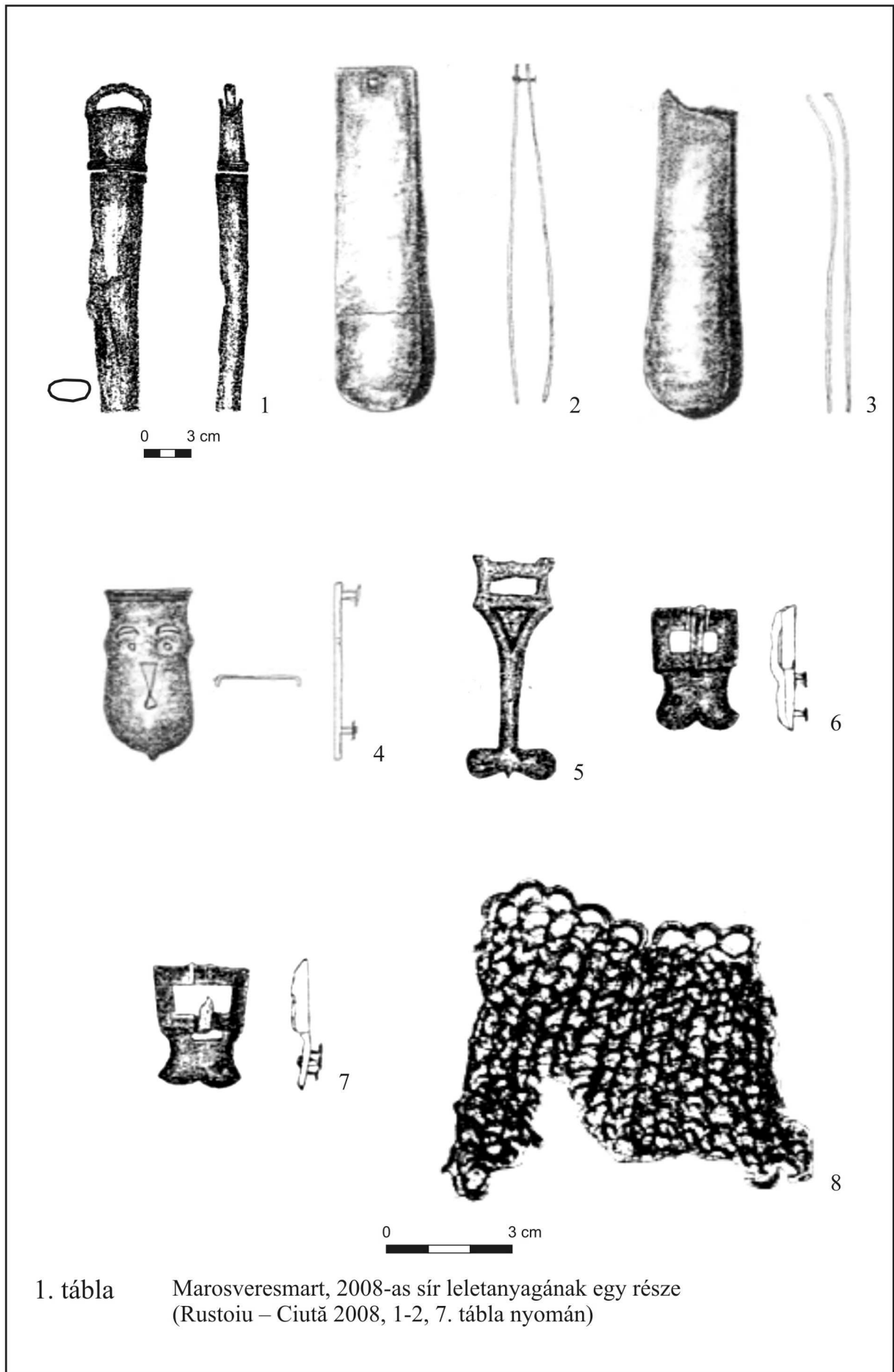

a

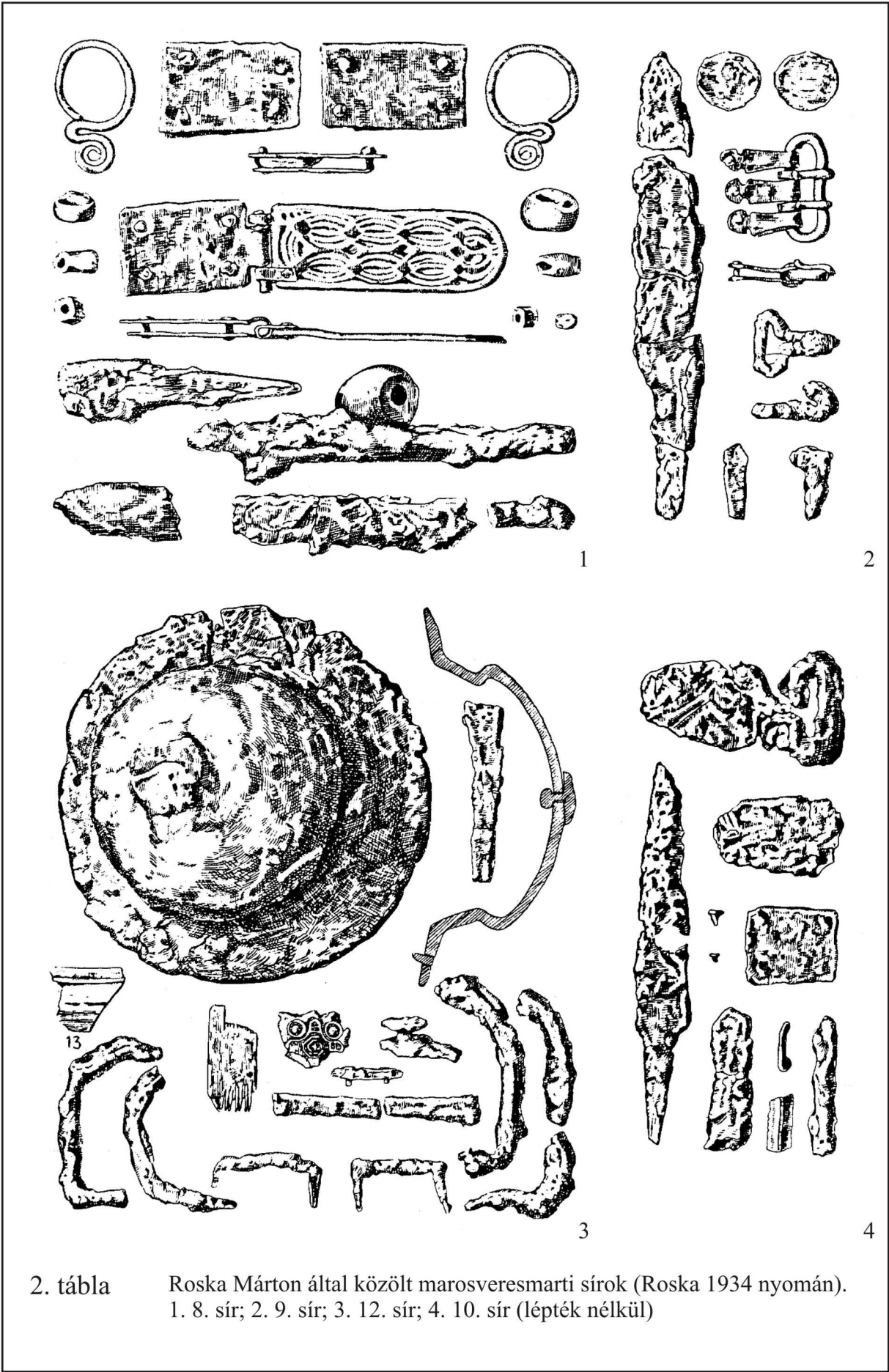
b

6. térkép Poszt római népezzel kapcsolatba hozott anyagi kultúra elemeinek elterjedése (a-b) (Vida 2009a, Fig. 3-4 nyomán)

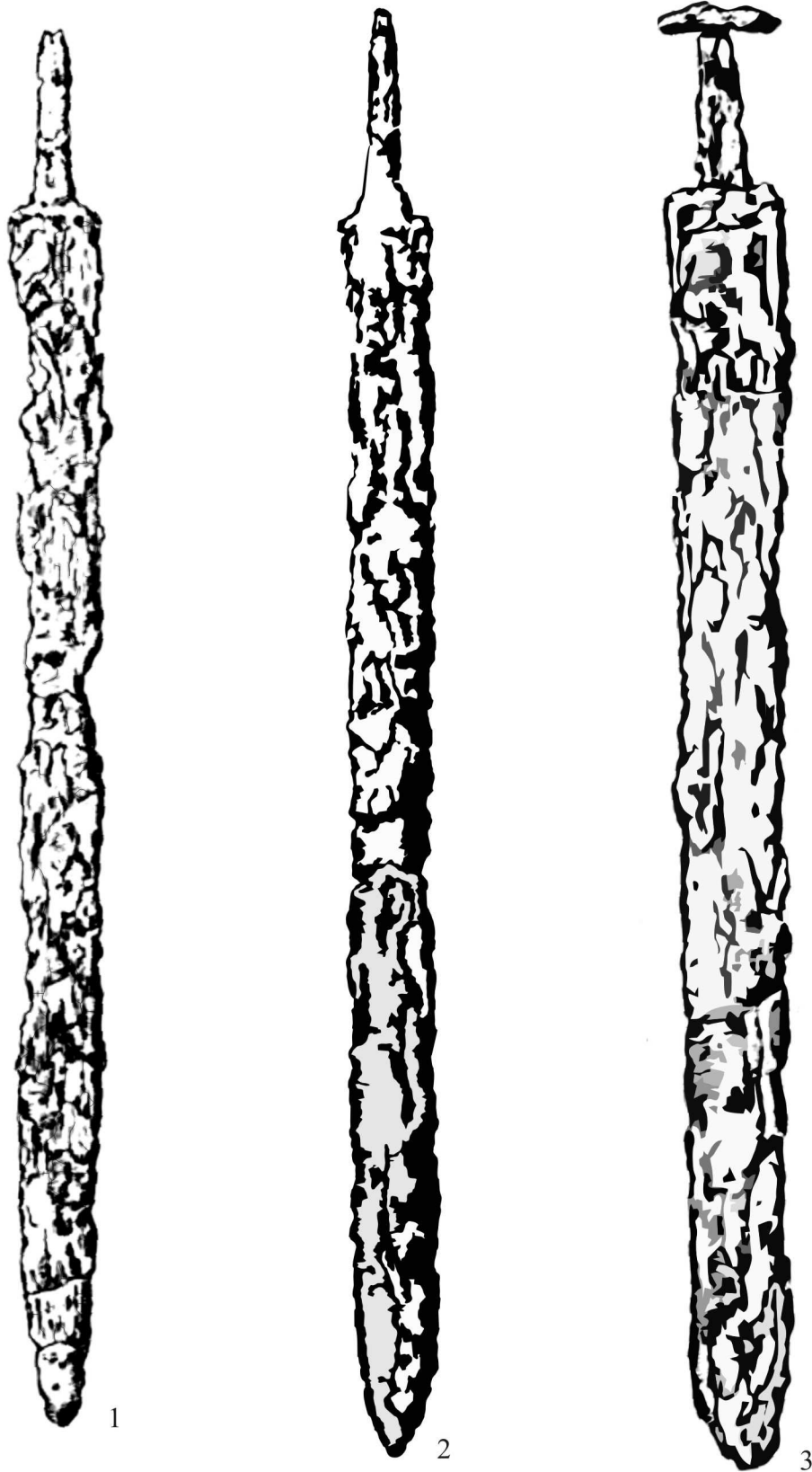
1. tábla

Marosveresmart, 2008-as sír leletanyagának egy része
(Rustoiu – Ciută 2008, 1-2, 7. tábla nyomán)

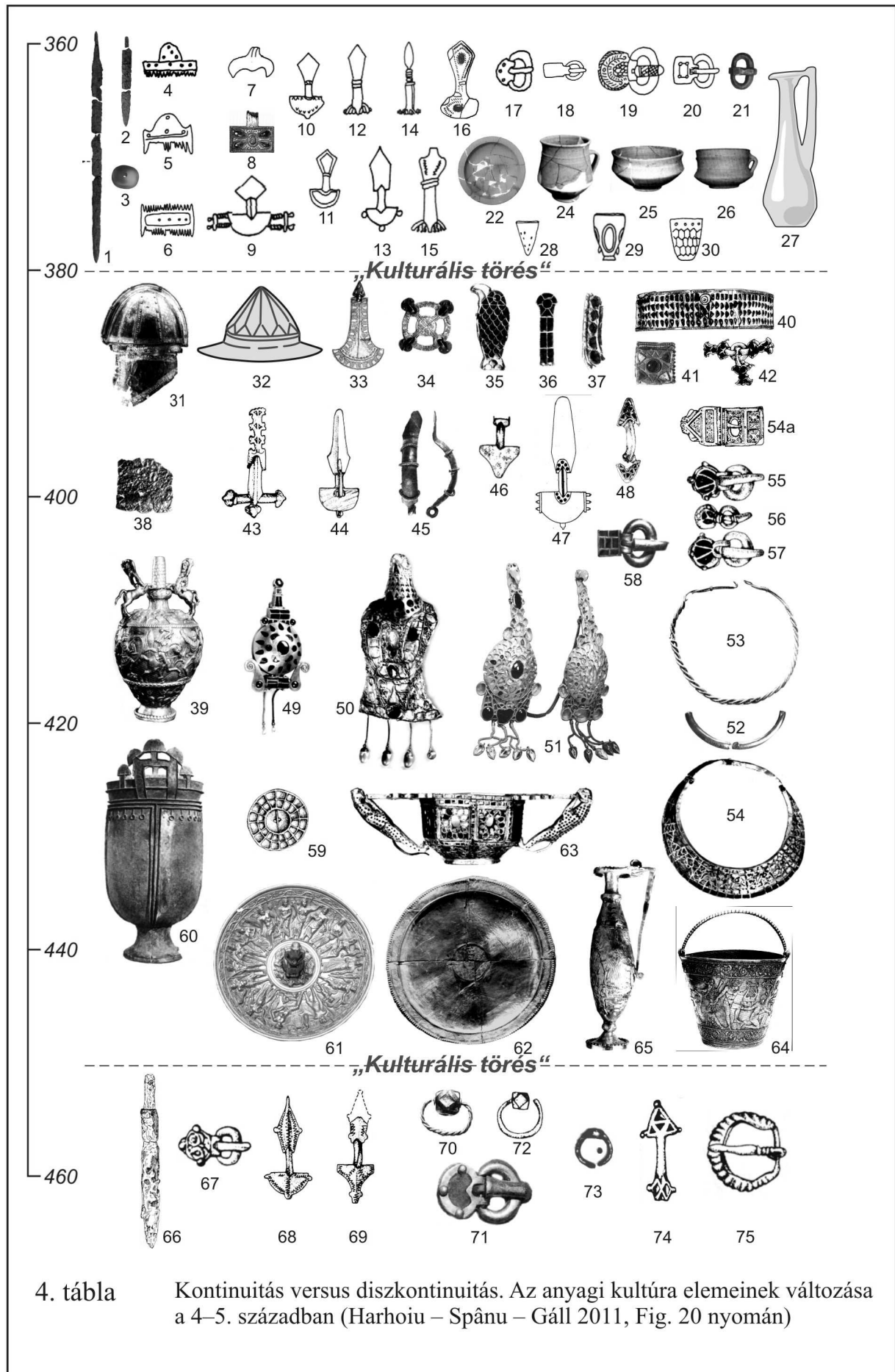

2. tábla

Roska Márton által közölt marosveresmarti sírok (Roska 1934 nyomán).
 1. 8. sír; 2. 9. sír; 3. 12. sír; 4. 10. sír (lépték nélkül)

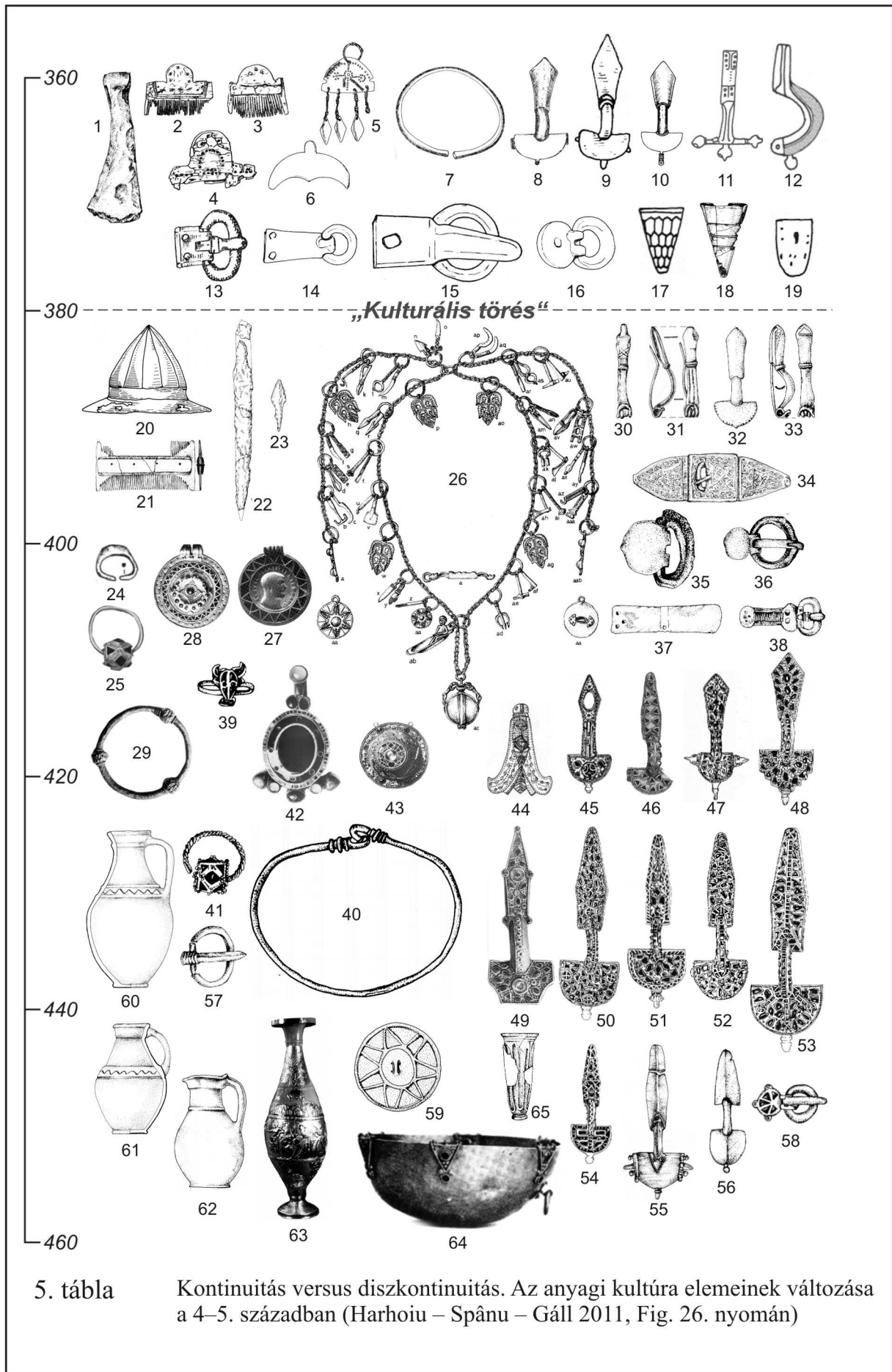

3. tábla Marosveresmart (Roska 1934 nyomán). 1. 13. sír; 2. 16. sír; 3. 5. sír (lépték nélkül)

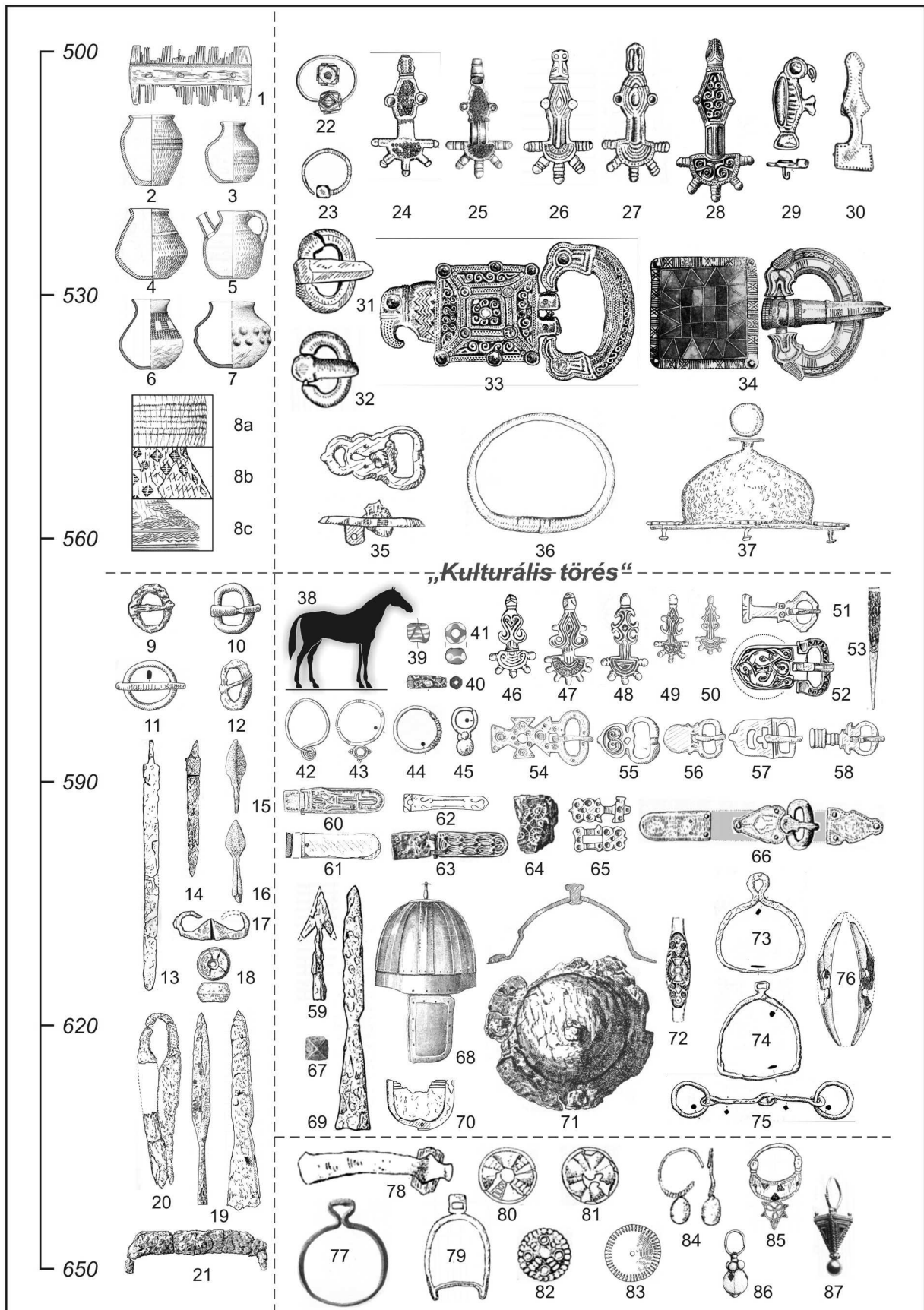
4. tábla

Kontinuitás versus diszkontinuitás. Az anyagi kultúra elemeinek változása a 4–5. században (Harhoiu – Spânu – Gáll 2011, Fig. 20 nyomán)

5. tábla

Kontinuitás versus diszkontinuitás. Az anyagi kultúra elemeinek változása a 4–5. században (Harhoiu – Spânu – Gáll 2011, Fig. 26. nyomán)

6. tábla Kontinuitás versus diszkontinuitás. Az anyagi kultúra elemeinek változása a 6–7. században (Harhoiu – Spânu – Gáll 2011, Fig. 34 nyomán)

RÖVIDÍTÉSEK

<i>AAC</i>	Acta Archaeologica Carpathica, Kraków.
<i>AAH</i>	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
<i>AASzeg</i>	Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged.
<i>ACMI</i>	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania, Cluj.
<i>ACTA</i>	Acta: A Csíki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum évkönyve, Csíkszereda – Sepsiszentgyörgy.
<i>Acta Antiqua</i>	Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
<i>Acta Archaeologica</i>	Acta Archaeologica, Copenhaga.
<i>Acta Baltico-Slavica</i>	Acta Baltico-Slavica. Archeologia, historia, ethnographia et linguarum scientia, Warszawa.
<i>Acta Eurasiatica</i>	Acta Eurasiatica, Wrocław.
<i>ActaMN</i>	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
<i>ActaMP</i>	Acta Musei Porolissensis, Zalău.
<i>Aetas</i>	Aetas. Történettudományi folyóirat, Szeged.
<i>AISC</i>	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Napoca.
<i>AJA</i>	American Journal of Archaeology. The Journal of the Archaeological Institute of America, Boston.
<i>Alba Regia</i>	Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár.
<i>Altum Castrum</i>	Altum Castrum, Visegrád.
<i>Antaeus</i>	Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
<i>Antiquity</i>	Antiquity: an international journal of expert archaeology, Cambridge.
<i>AntNat</i>	Antiquités Nationales, Saint-Germain-en-Laye.
<i>AntTan</i>	Antik Tanulmányok, Budapest.
<i>AOH</i>	Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
<i>APA</i>	Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin.
<i>Apulum</i>	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
<i>Archaeologia Baltica</i>	Archaeologia Baltica, Łódź.
<i>ArchAnz</i>	Archäologischer Anzeiger, Berlin.
<i>ArchBulg</i>	Archaeologia Bulgarica, Sofia.
<i>ArchÉrt</i>	Archaeológiai Értesítő, Budapest.
<i>ArchHung</i>	Archaeologia Hungarica, Budapest.
<i>ArchKorr</i>	Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz am Rhein.
<i>ArchPol</i>	Archaeologia Polona, Warszawa.
<i>ArchRom</i>	Archaeologia Romanica, Bukarest/Cluj-Napoca.
<i>ArhMed</i>	Arheologia Medievală, Cluj-Napoca.
<i>ArhVest</i>	Arheološki Vestnik, Ljubljana.
<i>Ars Orientalis</i>	Ars Orientalis, Washington.
<i>AyTM</i>	Arqueología y Territorio Medieval, Jaén.
<i>Balkan Archiv N.F.</i>	Balkan Archiv, Neue Folge, Veitshöchheim.
<i>BAR – International Series</i>	British Archaeological Reports – International Series, Oxford.

<i>Barbarikumi Szemle</i>	Barbarikumi Szemle, Szeged.
<i>Belvedere Meridionale</i>	Belvedere Meridionale, Szeged.
<i>BerRGK</i>	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main.
<i>BerROB</i>	Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.
<i>Britannia</i>	Britannia: a journal of Romano-British and kindred studies, London.
<i>BudRég</i>	Budapest Régiségei, Budapest.
<i>Byzantion</i>	Byzantion: revue internationale des études byzantines.
<i>ByzSlav</i>	Byzantinoslavica: revue internationale des études byzantines, Praha.
<i>CCA</i>	Cronica cercetărilor arheologice din România, București.
<i>ComArchHung</i>	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest.
<i>Cumania</i>	Cumania, Kecskemét.
<i>CsSzMÉ</i>	A Csíki Székely Múzeum Évkönyve, Csíkszereda.
<i>Dacia</i>	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București.
<i>Dacia NS</i>	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle série, București.
<i>DissArch</i>	Dissertationes Archaeologicae, Budapest.
<i>DissPann</i>	Dissertationes Pannonicae, Budapest.
<i>DMÉ</i>	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen.
<i>Dolgozatok</i>	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár.
<i>Dolgozatok ÚS</i>	Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából, Új Sorozat, Kolozsvár.
<i>DolgSzeg</i>	Dolgozatok. Arbeiten des Archäologischen Instituts der Universität, Szeged.
<i>EM</i>	Erdélyi Múzeum, Kolozsvár.
<i>EME</i>	Early Medieval Europe, Oxford.
<i>Eurasia Antiqua</i>	Eurasia Antiqua: Zeitschrift für Archäologie Eurasiens, Mainz am Rhein.
<i>FA</i>	Folia Archaeologica, Budapest.
<i>Filológiai Közlöny</i>	Filológiai Közlöny, Budapest.
<i>FMS</i>	Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster, Berlin – New York.
<i>FontArchHung</i>	Fontes Archaeologiae Hungaricae, Budapest.
<i>Germania</i>	Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin.
<i>GRBS</i>	Greek, Roman and Byzantine Studies, Durham.
<i>Hesperia</i>	Hesperia. The Journal of the American School of Classical Studies at Athens, Princeton – New Jersey.
<i>História</i>	História, Budapest.
<i>HK</i>	Hadtörténelmi Közlemények, Budapest.

<i>HOMÉ</i>	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc.
<i>Honismeret</i>	Honismeret, Budapest.
<i>Iranica Antiqua</i>	Iranica Antiqua, Leuven.
<i>JAMÉ</i>	A Nyíregyházai Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza.
<i>JAOS</i>	Journal of the American Oriental Society, Ann Arbor.
<i>JEA</i>	Journal of European Archaeology. Journal of the European Association of Archaeologists, Aldershot – Brookfield – Hong Kong – Singapore – Sydney.
<i>JÖAI</i>	Jahresheften des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, Wien.
<i>JRGZM</i>	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, Mainz am Rhein.
<i>JSA</i>	Journal of Social Archaeology, Southampton.
<i>Középkortörténeti tanulmányok</i>	Középkortörténeti tanulmányok, Szeged.
<i>Közl</i>	Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és - Régiségtárából, Kolozsvár.
<i>Közlemények Debrecen</i>	Közlemények a Debreceni Tisza István Tudomány Egyetem Régészeti Intézetéből, Debrecen.
<i>MAA</i>	Monumenta Avarorum Archaeologica, Budapest.
<i>Magyar Névtani Dolgozatok</i>	Magyar Névtani Dolgozatok, Budapest.
<i>Magyar Nyelv</i>	Magyar Nyelv. A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata, Budapest.
<i>Marisia</i>	Marisia. Studii și materiale. Arheologie – Istorie – Etnografie, Târgu-Mureș.
<i>Marmatia</i>	Marmatia, Baia Mare.
<i>Materiale</i>	Materiale și Cercetări Arheologice, București.
<i>MFME</i>	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
<i>MFME-StudArch</i>	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged.
<i>MGAH</i>	Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae, Budapest.
<i>MIMK</i>	Molnár István Múzeum Kiadványai, Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc.
<i>Minerva</i>	Minerva, Budapest.
<i>MŐK</i>	Magyar Őstörténeti Könyvtár, Szeged.
<i>MVVM</i>	Magyar városok és vármegyék monográfiája, Cegléd.
<i>Numizmatikai Közlöny</i>	Numizmatikai Közlöny, Budapest.
<i>OpArch</i>	Opuscula Archaeologica, Zagreb.
<i>Oriental Art NS</i>	Oriental Art, New Series, Singapore.
<i>Örökségünk</i>	Örökségünk, Székelyudvarhely.
<i>PAT</i>	Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum, Cluj-Napoca.
<i>RevBist</i>	Revista Bistriței, Bistrița.
<i>Revue numismatique</i>	Revue numismatique, Paris.
<i>RGA</i>	Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Berlin – New York.
<i>RGA-E</i>	Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Berlin – New York.

<i>RGZM–M</i>	Römisch-Germanisches Zentralmuseum – Monographien, Mainz am Rhein.
<i>RömÖst</i>	Römisches Österreich. Jahresschrift der Österreichischen Gesellschaft für Archäologie, Wien.
<i>SA</i>	Sovetskaja Arheologija, Moskva.
<i>Sargetia</i>	Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva.
<i>SCIV</i>	Studii și Cercetări de Istorie Veche, București.
<i>SCIVA</i>	Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București.
<i>SCN</i>	Studii și Cercetări de Numismatică, București.
<i>SlovArch</i>	Slovenská Archeologia, Nitra.
<i>Soproni Szemle</i>	Soproni Szemle, Sopron.
<i>Specimina Nova</i>	Specimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis, Pécs.
<i>StComSibiu</i>	Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal, Sibiu.
<i>StudArch</i>	Studia Archaeologica, Budapest.
<i>Studia Comitatus</i>	Studia Comitatus, Szentendre.
<i>ŠtZv AUSA</i>	Študijné Zvesti. Archeologického Ústavu Slovenskej Akadémie Vied, Nitra.
<i>Südostforschungen</i>	Südostforschungen. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas, München.
<i>Századok</i>	Századok, Budapest.
<i>Székelyföld</i>	Székelyföld. Kulturális Folyóirat, Csíkszereda.
<i>SzKK</i>	Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, Szeged.
<i>SzMMÉ</i>	Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, Szolnok.
<i>Társadalomtudomány</i>	Társadalomtudomány. A Magyar Társadalomtudományi Társaság folyóirata, Budapest.
<i>Történeti Szemle</i>	Történeti Szemle, Budapest.
<i>UPA</i>	Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Bonn.
<i>VAH</i>	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest.
<i>Valóság</i>	Valóság, Budapest.
<i>VAMZ</i>	Vjesnik arheološkog Muzeja u Zagrebu, Zagreb.
<i>Vasi Szemle</i>	Vasi Szemle, Szombathely.
<i>Vestnik Drevnej Istorii</i>	Vestnik Drevnej Istorii, Moskva.
<i>Vojenská História</i>	Vojenská História, Bratislava.
<i>WMMÉ</i>	A Szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve, Szekszárd.
<i>ZAM</i>	Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Köln.
<i>Ziridava</i>	Ziridava. Studii și cercetări, Arad.
<i>ZM</i>	Zalai Múzeum, Zalaegerszeg.

SZERZŐINK

Botár István, régész, muzeológus, Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda,
botaristvan@yahoo.com

Csiky Gergely, régész, Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete, Budapest,
gergelycsiky@yahoo.com

Gy. Dávid Gyula, építész, Budapest,
davidgyula@freemail.hu

Dobos Alpár, régész, doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest,
alpardobos@yahoo.com

Feketics Erika, restaurátor, Marosvásárhely,
erikafeketics@yahoo.com

Gáll Erwin, régész, Vasile Pârvan Régészeti Intézet, Bukarest,
ardarichus9@yahoo.com

Halmos Balázs, egyetemi adjunktus, Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építéset-történeti és Műemléki Tanszék, Budapest,
halmosb@eptort.bme.hu

T. Horváth Iringó, művészettörténész, doktorandusz, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, horvath.iringo@rt.ubbcluj.ro

Hógyes Mihály Huba, MA hallgató, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
misihuba@yahoo.com

Kovács András, ny. professzor, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Művészettörténet Tanszék, Kolozsvár,
akovacs@hiphi.ubbcluj.ro

Lángi József, restaurátor, Székesfehérvár,
stlucas.falkep@t-online.hu

Marótyz Katalin, egyetemi adjunktus, Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építéset-történeti és Műemléki Tanszék, Budapest, mkata@eptort.bme.hu

Nagy Gergely Domonkos, tanársegéd, Szent István Egyetem, Ybl Miklós Építéstudományi Kar, Budapest, Nagy.Gergely@ybl.szie.hu

Németi János, ny. régész, Nagykárolyi Városi Múzeum, Nagykároly

Orbán János, művészettörténész, Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely,
orbanjanos@yahoo.com

Prohászka Péter, régész, tudományos munkatárs, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szeged, prohaszkapeter1975@gmail.com

Szabados György, történész, tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Szegedi Tudományegyetem – Magyar Országos Levéltár, Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, Szeged, dr.szabados.gyorgy@gmail.com

Tari Edit, régész, múzeumigazgató, Balassa Bálint Múzeum, Esztergom, tariedit@balassamuzeum.hu

Urák Malvinka, régész, Kolozsvár, urak.malvinka@yahoo.com

Vass Lóránt, régész, doktorandusz, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, v_lorant@yahoo.com